

Mediteran u hrvatskom putopisu od 1950. do 2000. godine

Arula, Mateo

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:289267>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-15**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti (jednopedmetni); smjer: nastavnički

Mateo Arula

Mediteran u hrvatskom putopisu od 1950. do 2000. godine

Diplomski rad

Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti (jednopedmetni); smjer: nastavnički

Mediteran u hrvatskom putopisu od 1950. do 2000. godine

Diplomski rad

Student/ica:

Mateo Arula

Mentor/ica:

Doc. dr. sc. Sanja Knežević

Zadar, 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Mateo Arula**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Mediteran u hrvatskom putopisu od 1950. do 2000. godine** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. STILSKA PERSPEKTIVA.....	2
2.1. Pravi putopisi.....	2
2.1.1. Joža Horvat: <i>Besa</i> (1973)	3
2.1.2. Željko Malnar, Borna Bebek: <i>U potrazi za staklenim gradom</i> (1986)	3
2.1.3. Stanislav Govedić, Ognjen Čaldarović: <i>Neptunova ostavština</i> (1995).....	4
2.1.4. Vinko Horvat: <i>Pomorci</i> (1997).....	4
2.1.5. Gorčin Pačić: <i>Moj put oko svijeta</i> (1997).....	4
2.2. Impresionistički putopisi	5
2.2.1. Slavko Batušić: <i>Pejzaži i vedute</i> (1959).....	5
2.2.2. Nikola Pulić: <i>Krkom uzvodno</i> (1972), <i>More i more</i> (1987)	6
2.2.3. Matko Peić: <i>Ljubav na putu</i> (1984)	6
2.2.4. Toma Podrug: <i>Prizori</i> (1991)	7
2.2.5. Milan Milišić: <i>Otoci</i> (1997).....	7
2.3. Esejistički putopisi	8
2.3.1. Saša Vereš: <i>Ahmed i Hanibal</i> (1968), <i>Između Kirke i Narcisa</i> (1979)	8
2.3.2. Božo Milačić: <i>Sunčane zemlje i bijele noći</i> (1976).....	9
2.3.3. Dinko Štambak: <i>Talijanski puti</i> (1977), <i>Grčki puti ili Makljenov list</i> (1979)	9
2.3.4. Dubravko Horvatić: <i>Hrvatska i druge zemlje</i> (1984).....	10
2.3.5. Milan Selaković: <i>Rodinova katedrala</i> (1984).....	10
2.3.6. Igor Schmidt: <i>Helada</i> (1999).....	10
2.4. Egzistencijalistički putopisi.....	11
2.4.1. Petar Šegedin: <i>Na putu</i> (1953).....	11
2.4.2. Grgo Gamulin: <i>Ilarijin smiješak</i> (1968).....	12

2.5. Ideološki obojeni putopisi	12
2.5.1. Vlado Stopar: <i>Tragom Odisejevih putovanja</i> (1959).....	12
2.5.2. Mato Božičević: <i>Putujemo Jadranom</i> (1965).....	13
2.5.3. Jakov Ivaštinović: <i>Hrvatskom uzduž i poprijeko</i> (1997).....	13
2.6. Trivijalni putopisi	14
2.6.1. Mario Bazina: <i>Povratna karta</i> (1987).....	14
2.6.2. Lijerka Damjanov Pintar: <i>Putovanja i ogovaranja</i> (1996).....	14
2.7. <i>Mediterranski brevijar</i>	15
3. PRIZORI MEDITERANSKOG PRIMORJA	16
3.1. More, plovidba, vjetrovi.....	17
3.2. Kamen, sunce, flora	19
3.3. Luka, ulice, zvona.....	21
3.4. Ljudi, običaji.....	24
4. MOTIVI IZ MEDITERANSKE MITOLOGIJE	27
5. ZAKLJUČAK	34
6. SAŽETAK / SUMMARY.....	36
7. LITERATURA.....	37

1. UVOD

Ovaj diplomski rad donosi pregled putopisa koje su hrvatski autori napisali i objavili između 1950-te i 2000-te godine, a koji dijelom ili u svojoj cijelosti opisuju putovanja prostorom Mediterana. Naglasak je stavljen na mediteransko primorje, pa dijelovi obrađivanih putopisa koji se bave kopnenim predjelima mediteranskih zemalja nisu predmet zanimanja ovog rada, primjerice, dojmovi i zabilješke s juga Tunisa, talijanskih Apenina ili istoka Izraela.

U prvom će dijelu razrade biti iznesena podjela obrađivanih putopisa, a kojih je sveukupno dvadeset i sedam, na skupine sastavljene prema stilskim sličnostima autorskih izričaja, a kojima su ovi putopisi određeni kao pravi, esejistički, impresionistički, egzistencijalistički, ideološki obojeni i trivijalni putopisi. Zaseban odjeljak posvećen je problematiziranju žanrovske pripadnosti *Mediteranskog brevijara* Predraga Matvejevića.

Sljedeći će dio razrade predstaviti tematsku perspektivu; bavit će se odnosom putopisaca prema posjećenim prostorima, sličnostima i razlikama u opisivanjima istih motiva kod različitih autora te najučestalijim i zajedničkim motivima općenito. Bit će govora o odnosu čovjeka i mora, očaranosti plovidbom; osobinama primorskog kraja i njegova pejzaža; o ljudima koji uz more žive, njihovim običajima i navikama.

Završno, istaknut će se utjecaj europske, prvenstveno grčke mitologije na svijest putopisaca dok putuju mediteranskim primorjem, što je jedna od uočljivijih odlika koju dijeli većina autora obrađivanih u ovome radu. Trećina se njih poziva na događaje opisane u Homerovoj *Odiseji*, a i drugi se, u velikoj mjeri ili makar spomenom, dotiču mitoloških motiva; ponajviše u trenucima kad u domaćem ili stranom kraju prepoznaju poneku arhetipsku sliku - jednu od onih kakvih je bezbroj utkano u našu kulturu i civilizaciju posredstvom kako mitologije, tako i religije – a poniklu s prostora Mediterana.

2. STILSKA PERSPEKTIVA

Prema riječima profesora Milivoja Solara, putopis spada među književno-znanstvene vrste, i „može predstavljati doprinos geografiji ili etnografiji“, a s druge strane može „predstavljati i osobitu književnu vrstu u kojoj je putovanje i opis proputovanih predjela ili zemalja povod za šire umjetničko oblikovanje zapažanja, dojmova i razmišljanja o svemu onom što putopisca zaokuplja tokom putovanja“. Nadodaje i kako se putopis „nerijetko približava eseju ili pak romanu u kojem je fabula organizirana kao slijed događaja koji se zbivaju nekom liku, ili skupini likova, tokom putovanja“ (Solar 1977: 175).

Zanimljivost je, a ujedno i dvosjekli mač, što putopisna vrsta posjeduje autobiografsku dimenziju, pa u svojoj analizi Dubravko Horvatić zapisuje kako su „putopisna i uspomenska proza kadikad međusobno toliko isprepletene da u memoarima nalazimo izrazite putopise, a u putopisima pak izrazita memoarska kazivanja“, pa su kao takvi „jedine književne vrste na koje monopol nemaju isključivo literati“, a uz to su i „jedine u kojima ljudi što strukom nisu književnici ostavljaju vidljiviji trag“ (Horvatić 2002: 6). Primjera uspješnih putopisa autora koji nisu „isključivo literati“ naći će se i u ovom radu.

Vinko Brešić piše da „karakter putnika i cilj putovanja uvelike determinira putopisno štivo“, pa se „u lepezi mogućih tipova može naći svašta, od egzaktnih izvješća koja vrve suhoparnim podacima do sočnih impresija kojima su putovanje ili motivi s puta tek poticaj za pripovjedno (auto)referiranje“ (Brešić: *Strast i mišljenje* u Peić 2002: 395). Na tom se tragu, u ovom dijelu rada, pokušava odrediti još nekoliko podvrsta putopisa, uzimajući u obzir upravo tu brojnost načina kojima se mogu prenijeti osobni dojmovi sa puta po krajevima u kojima autori inače ne borave. Obrađivani se putopisi predstavljaju kronološki unutar pripadajućih stilskih cjelina.

2.1. Pravi putopisi

Prvu skupinu čine pravi putopisi, u kojima se autore prati u jednom smjeru kretanja, na jednom putovanju od prve do posljednje točke, koja ponekad zna biti i ona polazišna točka. U takvim se djelima pronalazi elegantna sredina između opisivanja prostora i događaja te iznošenja osobnih dojmova.

2.1.1. Joža Horvat: *Besa* (1973)

Brodski dnevnik pripovjedača i putopisca Jože Horvata (1915. – 2012.) koji jedrilicom nazvanom *Besa*, zajedno sa svojom suprugom Renatom, sinom Markom i još dvojicom članova posade kreće iz Boke Kotorske, zatim uz talijansku, alžirsku i španjolsku obalu kroz Gibraltarski kanal isplovjava prema Atlantskom oceanu. Nakon plovidbe trima oceanima, kroz Sueski se kanal vraća u Sredozemlje, gdje preko Egejskog i Jonskog mora uplovjava natrag u Jadran. Radi se o reprezentativnom djelu žanra, jednom od najpoznatijih i najboljih hrvatskih putopisa uopće. U njemu su bogatstvo motiva i impresija pronađenih tijekom višegodišnje plovidbe kuglom zemaljskom upareni sa izričajem i sentimentom pravog književnika. Horvat, kao zaljubljenik u more i plovidbu, opipljivo predstavlja problematiku međuljudskih odnosa posade u skučenim uvjetima, marljivo bilježi dojmove o posjećenim mjestima i ljudima koje susreće, nisu mu strane filozofsko-poetične primjedbe, mitološke usporedbe, uzrečice, ili pak crtice iz povijesti i kulture. Ovaj rad uzima u obzir samo dijelove *Bese* koji se tiču Mediterana.

„I opet promatram brodove i ne mogu si pomoći: dobro održavana stara bracara meni je ljepša od bilo kojeg antičkog hrama!“ (Horvat, 1988: 696)

„– Vidjeli ste mnogo svijeta, kažete . . . ima li štogod ljepše od mora? – Ima. Brod! Brod pod jedrima na valovitoj pučini. – Ima li štogod ljepše od broda pod jedrima? – Žena u luci. – Od žene u luci? – Žena u krevetu. – Od toga što je još ljepše? – More . . . Vječno, beskrajno more!“ (Horvat 1988: 350).

2.1.2. Željko Malnar, Borna Bebek: *U potrazi za staklenim gradom* (1986)

Avanturistički putopis koji su zajedno napisali poznati putopisac, novinar i televizijska ličnost Željko Malnar (1944. – 2013.) i njegov suputnik, profesor filozofije Borna Bebek (1951.). U ovom se uzbudljivom štivu opisuje putovanje Land Roverom od Zagreba do Himalaje, a karakteriziraju ga elementi mistike, kontemplativnosti, i brojne situacije iz kojih su autori jedva izvlačili živu glavu. U ovom će se radu koristiti opisi njihova putovanja kroz Grčku.

„Dvjesto drahmi napojnice, boca metakse i Akropola je naša! Smjestili smo se u podnožju hrama Atene, oko nas hrpe bijeloga kamena. Akropola je potpuno prazna – gore sjajan mjesec i tisuće zvijezda, a čarobna energija ovog mjesta ulazi u naša tijela.“ (Malnar, Bebek 1986: 37)

2.1.3. Stanislav Govedić, Ognjen Čaldarović: *Neptunova ostavština* (1995)

Putopis podnaslovljen kao *Vodič Jadranom za nautičke turiste*, zajednički je rad autora Stanislava Govedića (1942.) i profesora sociologije, Ognjena Čaldarovića (1947.). Predstavlja problematiku nautičkog turizma u Hrvatskoj 1992. godine, promišljajući u tim, za Hrvatsku ratnim vremenima, o turizmu i nautici općenito. Bilježi dijelove putovanja jedrilicom od Umaga do Dubrovnika, pritom komentirajući marine, luka, sidrišta i vezove, opisujući izgled gradova s mora, boju mora, a umetnuto je i nekoliko recepata. Osim toga, spominje se i dosta tehničkih detalja plovidbe jedrilicom, ali budući da se najviše iznose vlastiti dojmovi i zanimljivosti na koje posada nailazi, pa iako podsjeća na reportažu, ovo se djelo ipak ponajprije može svrstati u putopis.

„Mještani Jezera još se čudno ponašaju ako rivoj prođete u kupaćim gaćicama i majici, jer takav čin smatraju nemoralnim. I naše djevojke doživjele su prijekorne uzvike žena zamotanih od glave do pete u crne haljine.“ (Govedić, Čaldarović 1995: 60)

2.1.4. Vinko Horvat: *Pomorci* (1997)

Ovaj neobičan putopis osmišljen je kao brodski dnevnik koji paralelno prati nekoliko autorovih *vijada*, isprepletenih reminiscencijama, flash-backovima. Plod je višegodišnjeg pomorskog iskustva na teretnim brodovima, pa opisuje plovidbu Atlantikom, Pacifikom, Indijskim oceanom, sjevernim morima i Mediteranom. Govori o lukama, gradovima, životu i međuljudskim odnosima mornara na dugotrajnoj plovidbi, čime se tematski i motivski svrstava uz bok *Besi* Jože Horvata. Dok prepričava dogodovštine mornara, njihov doživljaj mora i svijeta koji istražuju, i ovaj putopis romantizira pomorstvo; autor piše uzbudljivo, ali i poetično, nadahnutim jezikom iskrene emocije.

„Pramac je uronio u mirne vode Jadrana. To je trenutak kad se na brodu sve mijenja. Dnevnicе i dežurstva zamjenjuje gvardija, užurbanost i buku na glavnoj palubi – tišina i svetost kormilarnice. Tada drugi časnik palube ostaje sam, posada broda počinje živjeti na poseban način, dobro poznat samo pomorcima. Šum koji dolazi ispod pramca, povjetarac na krilu mosta i svježina otvorena mora, sve su to dragi suputnici, nezamjenjivi i nezaboravni...“ (Horvat 1997: 13)

2.1.5. Gorčin Pačić: *Moj put oko svijeta* (1997)

Ovdje se ne radi o klasičnom putopisu, nego o priči jednog čovjeka koji je živio i radio putujući po svijetu, a dio se njegovih iskustava odnosi i na boravak na Sredozemlju. Iz rodnog

je Splita, jednom isplovivši, proživio zanimljive godine radeći najrazličitije poslove, dok ga je put nosio od Sjevernog mora do Kariba, Tahitija i Australije. Otamo krstaricom putuje kući, nakratko se zaustavlja u Šri Lanci, Indiji, Egiptu i Siciliji. Ovo djelo svojim stilom više odgovara memoarima nego putopisu, tako da su opisi posjećenih mjesta zamijenjeni uspomena na zanimljive epizode poput one kad se u marokanskoj luci Agadiru pobuni protiv francuskih nadzornika koji su bičem udarali crne lučke radnike, ili scene napuljskih taksista koji se potuku oko bogatih turista:

„Svaki je tvrdio da je prvi ugledao goste. Počeli su se prepirati, živo gestikulirajući, zatim se se počeli gurati i vikati da bi se na kraju dohvatili i potukli. Turisti su bili zapanjeni.“ (Pačić 1997: 237).

2.2. Impresionistički putopisi

Druga skupina su impresionistički putopisi, koji u pretežito liričnom tonu bilježe ljepotu posjećenih predjela, snažnim slikama i bogatih impresijama naglašavajući sveobuhvatnost dojmljivih trenutaka.

2.2.1. Slavko Batušić: *Pejzaži i vedute* (1959)

Svestrana i velika ličnost hrvatske kulture, najpoznatiji kao teatrolog i povjesničar umjetnosti, Slavko Batušić (1902. – 1979.) spada i u red likovnih kritičara koji pišu poetične, impresionističke putopise. A ovaj je putopis na tom tragu već samim svojim naslovom. U njemu se iznose isječci, crtice iz autorovih brojnih putovanja čitavim europskim prostorom, obuhvaćajući vremenski raspon od više desetljeća. Od mediteranskih zemalja, govori o prijeratnoj Italiji, Francuskoj i Grčkoj, a putopisi „novijeg“ datuma donose zapise nastale u poslijeratnoj Španjolskoj i zemljama Magreba. Autor ih predstavlja na sebi svojstven način, u velikoj mjeri unoseći sebe u promatrani prostor; promatrajući ljude u novim krajevima, bilježi svoje pretpostavke o njihovim životima, ili pak promatrajući gradove piše o onome na što ga podsjećaju. Dojmove bilježi detaljno, pokušavajući u impresionističkoj maniri zarobiti proživljavane trenutke.

„Zrak miriše čudno na mješavinu mirte, benzina, tropa, oleandra i ženskih parfuma, a iznad svega na naranče: grad je usred najveće huerte, vrta Španjolske, u kojoj raste, cvate i zori trinaest milijuna narančinih stabala. Ali naranča nije tu samo miris, ona je kruh.“ (Batušić 1959: 461)

2.2.2. Nikola Pulić: *Krkom uzvodno* (1972), *More i more* (1987)

Iako bi se djelo *Krkom uzvodno* moglo ubrojiti u prave putopise, jer u njemu autor Nikola Pulić (1926. – 2005.) opisuje putovanje od Šibenika do Skradina, i dalje uzvodno uz rijeku Krku, ipak je svrstan u lirične putopise zbog svojih brojnih pjesničkih slika. U njemu se osjeti ljubav prema rodnom kraju, poznavanje prostora i ljudi koji u njemu obitavaju, makar im naizgled pristupa poput posjetitelja. U njemu se, osim gradova, opisuju i putevi, more i rijeka, a posebno je dirljiv pasus koji promišlja o sudbini jednog magarca, pun suosjećanja za tu vrijednu, a u jeziku pejorativno obilježenu životinju. Također, u ovom se putopisu mogu naći i povijesni podaci koji govore o vremenima turskih prodora u šibensko zaleđe, a mogu se pronaći i dijalektizmi šibenskog kraja.

„Peškarija uokvirena klesanim kamenom.

Riblje ljuske razasuto su srebro po kamenu.

Mlazovi vode iz šmrkova popodne će ih vratiti moru. Udičari na gatu. Stare brodice i stari ljudi poput napuklih krčaga pod zidom. Sve je to nastalo ovdje. Niklo, izdjelano, raslo... plovilo. Ljudi tonu zajedno sa svojim brodicama: u san i vječite dubine.“ (Pulić 2000: 19)

Još jedan putopis Nikole Pulića, *More i more*, napisan je u ovom stilu, a govori o putovanju Slavonijom, Istrom i hrvatskim otocima. Izražava divljenje i ljubav prema rodnom kraju, dok u kratkim poglavljima iznosi pogled na različita mjesta koja posjećuje. Čuje se i melankolija, koja postaje tugom dok na otoku Molatu šeće uvalom Jaz, gdje se nalazio talijanski logor u kojem su ubijeni članovi njegove obitelji, tako da kraj ove putopisne zbirke ostavlja dojam autorovog razračunavanja s boli; završetka jednog hodočašća.

„Drag mi je miris ugaraka lozovih u predvečerjima kada na žeravi cvrče sokovi sjajnih sardela i skuša a mirisi plove otokom, stapaju se s mirisima smole mladih borova i utapaju u moru.“ (Pulić 1987: 215)

2.2.3. Matko Peić: *Ljubav na putu* (1984)

Ovaj je putopis zbirka zapisa s nekoliko putovanja Matka Peića (1923. – 1999.), i u kojem se očituje izrazita autorova sklonost likovnom izražavanju, pa riječima oslikava trenutke u poetičnoj putopisnoj maniri po kojoj je poznat u hrvatskoj književnosti. Podnaslovljen *Od Drave do Jadrana*, velik se dio ovog teksta bavi putovanjem kroz hrvatske

primorske krajeve, od Istre preko Kvarnera i jadranskih otoka sve do Dubrovnika. U njemu Peić, osim svojih nadahnutih impresija, iznosi i raznolike usporedbe, detalji ga novih krajeva često podsjećaju na poznate, njemu domaće predjele, na priče iz mitologije, ili pak na velika djela svjetske umjetnosti; tako su ga kao povjesničara umjetnosti poneke jadranske vizure podsjetile i na pompejanske reljefe, radove Caravaggia ili Klovića.

„Brač je sve: i more u kamenu i kamen u trnju, lubanja ovna na zgarištu, sunce u oku magarca, plijesan u zaboravljenom komadu kruha u konobi, mačka koja se sunča u rascvjetalom pelinu.“ (Peić 1984: 66)

2.2.4. Toma Podrug: *Prizori* (1991)

Podnaslov ove putopisne zbirke je *Od otoka do otoka*, i u njoj autor Toma Podrug (1931.) putuje od sjevernih do južnih jadranskih otoka, na svakom pronalazeći ljepotu i mir u samotnim šetnjama. Dok promatra krajolik i razgovara s ljudima, zalazi u crkvice ili proučava izlizana slova davno uklesana u kamena pročelja, slavi mediteranstvo snažnim slikama; svako je od kratkih poglavlja poput malene ode pojedinom otoku, i ovaj se tekst uistinu može smatrati reprezentativnim djelom mediteranske proze.

„A kada stanem pod sjenu bora, rogača ili smrička da malo odmorim oči od tih brojnih mravi, cvrčci mi zaglušé uho. Oni su toliko ustitrali viško sunce da se čini kao da se cijeli otok treska poput golema broda na uzburkanom i otvorenom moru, koje se zalijeće sve tamo od daleke talijanske obale.“ (Podrug 1991: 104)

2.2.5. Milan Milišić: *Otoci* (1997)

Kao što se daje naslutiti iz naslova, radi se o fragmentarnom putopisu koji se bavi otocima. Nastajao u višedesetljetnom razdoblju, opisuje dojmove s nekoliko jadranskih otoka, ali posljednji je otok Manhattan, u gradu i saveznoj državi New York. Milan Milišić (1941. – 1991.), prva žrtva bombardiranja Dubrovnika u Domovinskom ratu, u ovom se radu već od samog početka obračunava sa totalitarizmom, propitujući službenu priču o ratnim događanjima na otočiću Daksi. U suodnos stavlja ideološke mitove s onim drevnima, pa tako nakon Dakse i drugih elafitskih otoka - Koločepa i Šipana – govori o Mljetu, u kojem pronalazi mitski homerski prostor. Njegov se pjesnički poziv očituje u liričnosti koja izbija iz gotovo svake rečenice. Između ostalog, ovaj rad karakterizira i velik broj intertekstualnih

referenci i citata, pa se na više mjesta mogu pronaći stihovi Paljetka, Ujevića, Danijela Dragojevića i drugih.

„Na početku bijaše – Issa. Ako ste pročitali glasno, dodali ste i osobne vibracije svog glasa dvoslogu kojeg ljudska usta izgovaraju pet tisuća godina. Ta riječ je najstariji spomenik kulture na ovom tlu.“
(Milišić 1997: 104)

2.3. Esejistički putopisi

Esejistički putopisi, u kojima se autori ponajviše osvrću na kulturološku pozadinu posjećenih prostora, filozofski ih promišljaju, naveliko uključujući povijesne odrednice i mitološke motive.

2.3.1. Saša Vereš: *Ahmed i Hanibal* (1968), *Između Kirke i Narcisa* (1979)

Putopis *Ahmed i Hanibal* može se uzeti ponajprije kao bilježenje razmišljanja književnika i kritičara Saše Vereša (1926. – 1992.), za vrijeme njegova boravka u Tunisu. Najviše je vremena proveo u gradu Gabesu, gdje je promatrajući ljude pokušao razumjeti kako žive i kako se osjećaju, pritom im često pridajući arhetipske i mitološke karakteristike, pronalazeći vječno ponavljanje u svakodnevicu stranog, njemu čak i egzotičnog naroda. Ponegdje se probija i utjecaj egzistencijalizma, kao primjerice u autorovoj ravnodušnosti prema hiperrealističnim opisima prizora strvina na cesti ili kolicima punima životinjskog mesa koja niz ulicu gura mesar, ili pak u osjećaju promašenosti i pustoši dok opisuje ostatke slavne Kartage.

„Osjenčan sjetom, zabrinut što se nešto sudbinsko iz dana u dan odgađa, on stoji kraj svojih novina kao prijekor sveopćoj ravnodušnosti, Uliks koji čeka blagost Alkinojeva doma, Nausikaju koja samo za njega otvara širom vrtove pune obilja.“ (Vereš 1968: 32).

Između Kirke i Narcisa je sljedeći Verešov esejistički putopis u kojem su mjesta i ljudi okidač koji potiče autora na uranjanje u opširna kulturološka promišljanja. Opisujući Italiju, Grčku i Tursku, koristi zakučast izričaj, misli i primjedbe su komplicirano iznesene, i u njima je moguće pronaći manje iskustva iz novih krajeva nego povijesnih i umjetničkih reminiscencija, čime se uvelike gubi dojam putopisnosti.

„Majke su ispraćale sinove ribare i odijevale haljine crnije od sicilijanskih noći, ali uzbudljivija je bila bjelina kamena. Helada mi nije dopuštala tugovati.“ (Vereš 1984: 290)

2.3.2. Božo Milačić: *Sunčane zemlje i bijele noći* (1976)

Zapisi s više putovanja od Islanda do Tunisa, od Španjolske preko Italije do Grčke. Autor posjećuje mjesta bogata poviješću i mitologijom, iznoseći o njima opće činjenice. Ponekad posegne i za liričnijim izričajem, pa koristi kratke rečenice koje odvoji poput stihova kako bi istaknuo zanos i oduševljenje pred ugledanim prizorom. Generalno prevladava neosoban pristup, pa su subjektivni dojmovi šturi, ako ih ponegdje uopće i ima, a umjesto njih autor inzistira na isticanju prožimanja prostora i njima pripadajućih povijesno-mitoloških odrednica.

„Morao se tu roditi Bako da zamiriše sve oko njega, da se čovjek razgali jače i bolje, a on da bude simpatičniji od bilo kojeg izmišljenog božanstva, tu gdje je loza, na vrhovima planina bijele kape, a iza gorja Mediteran koji je veoma teško razumjeti, to more puno gradova kao grozdova raznolikih, i ljudi u njima toliko neobičnih.“ (Milačić 1976: 81)

2.3.3. Dinko Štambak: *Talijanski puti* (1977), *Grčki puti ili Makljenov list* (1979)

Talijanski puti su putopisni eseji pisca i prevoditelja Dinka Štambaka (1912. – 1989.), koji se odlikuju teškim i bogatim stilom jednog erudita. Dok prenosi svoje dojmove s putovanja po Italiji, usput prepričava događaje rimske mitologije i povijesti, zatrpavajući motivima i informacijama, uvelike na uštrb putopisnosti. Ipak, predstavlja i uspjele scene života ljudi, dojmljive slike gradova, barem dok ne pretjeruje s kulturološkim aluzijama.

„Ne mislim da su Grci donijeli maslinu na Siciliju kao što su je donijeli u Provansu. Imao sam dojam da je ovdje maslina veća, granatija od one u Italiji ili u Grčkoj, priroda bujnija, te nije čudo da se to prenosi i na rad ljudi: već stari grčki hramovi na Siciliji opsegom su veći od onih u matici zemlji, a ovdje mi se barok učinio 'baroknijim' – razgranatijim, osebujnijim – nego u drugim krajevima.“ (Štambak 2015a: 51)

I sljedeći je putopis Dinka Štambaka, a koji govori o Grčkoj, napisan u sličnoj maniri kao i prethodni, ali posjeduje još naglašeniju mitološku komponentu. Za autora je u Grčkoj mitologija živa, njoj sve pretpostavlja, u svemu je promatra. Izvorište mitova vidi u samoj zemlji, po onom shvaćanju da geografija stvara mentalitet, a onda iz mentaliteta proizlazi kultura. Ovaj je putopis i kontemplativan, upravo zbog toga što pokušava proniknuti, ne samo u izvor, nego i u značenje mitova. Osim Atene i kikladskih otoka, posjećuje i tradicionalne mitološke prostore; Mikenu, Arkadiju, Olimpiju, Beociju, a posljednje mu je odredište, znakovito, Odisejeva rodna Itaka.

„Život kratak, otoka mnogo. I dok je u nama želja, braća smo Uliksova, otoci nas čekaju, putovi nisu zabrtvljeni, iskrica mladosti u nama je.“ (Štambak 2015b: 8)

2.3.4. Dubravko Horvatić: *Hrvatska i druge zemlje* (1984)

Radi se o zbirci kraćih putopisnih tekstova Dubravka Horvatića (1939. – 2004.), koji u velikoj mjeri podsjećaju na lirične eseje. Glavna im je karakteristika bogat izričaj, pjesničke slike i osjetna ljubav prema hrvatskom zavičaju. S obzirom da je ovo djelo nastajalo šezdesetih godina, prevelika je doza domoljubne nastrojenosti mogla izazvati nenaklonost vladajućih, ali je autor, svejedno, govoreći o hrvatskim gradovima i krajevima, hvalio njihovu ljepotu i povijesni značaj; a putujući stranim zemljama, u njima tražio i pronalazio Hrvatsku.

„Na riminijskoj obali, pod vjetrom, pomislio bi čovjek da se pred njim propinje blatna, zapjenjena močvara, a ne more. Samo veličina te vode i mokri pijesak odaju more. Toliko je ono različito od našega. I gradići su uza nj zato drukčiji. (...) Rimini sada, pod oblačnim nebom, unatoč plažama i luci, činio mi se kontinentalnijim no ijedan naš primorski gradić.“ (Horvatić 1984: 136)

2.3.5. Milan Selaković: *Rodinova katedrala* (1984)

Zapisi s putovanja u Francusku, Češku i Italiju, pri čemu se mediteranski putopis odnosi na dio koji opisuje Venecijanski i Napuljski zaljev. Milan Selaković (1914. – 1995.) se dugo zadržava na jednom detalju mjesta, pokušava proniknuti u dušu grada, otkriti što ga čini značajnim, koristeći pritom mitološke reference čak i kad je prema mitologiji skeptičan – onda dok ju smatra inferiornim praznovjerjem u odnosu na sugerirano naprednjaštvo socijalističkog svjetonazora. Neosporno je autorovo divljenje pred ljepotom talijanskih mjesta i gradova, a dojmovi su iskreni i artikulirani.

„Fantastična arabeska ovog grada i cijelog venecijanskog arhipelaga što s bližim i daljim otočićima (S. Giorgio, Lido, Murano, Torcello, Burano) sačinjava jedinstvenu 'urbanističku aglomeraciju', diže se i uskršava kao i san, kao iz sna, kao 'Venera iz morske pjene' – iz toplog jadranskog modrila i isto takvog firmamenta.“ (Selaković 1984: 64)

2.3.6. Igor Schmidt: *Helada* (1999)

Ovaj neobičan putopis po Grčkoj staje uz rame Verešovim, Štambakovim, i Horvatićevom putopisu, ali ide još jedan korak dalje – autor piše kao da se smatra dionikom mitološkog narativa, u poetično-eruditskom stilu. Pred njim se posjećeni krajevi

preobražavaju u svoje mitske inačice, za njega je mitologija živo tkivo grčke zemlje, a mitski se i povijesni junaci pred njim pojavljuju u imaginarnom dijalogu. Opisi krajeva i ljudi uglavnom su zanemareni, subjektivni je doživljaj ponajviše usmjeren na razmišljanja o mitologiji i filozofiji. Za autora je putovanje u drevnu Heladu zapravo povratak prema povijesti čovječanstva, prema zlatnom dobu i praiskonskom ljudskom stanju, koje je naispravnija smjernica za život u zbunjujućem trećem tisućljeću.

„Peloponez je bogato obdareno područje Grčke. Herin mogranj poklonio mu je plodnu zemlju, bujnu vegetaciju, Hore posvetiše godišnja doba, izobilje žita na poljima i raskošan urod po voćnjacima i povrtnjacima; Gracije podariše raznolikost predjela te umjerenu klimu; sve je harmonično i razumno podijeljeno i priroda pršti u raznovrsnosti, vjetrovi i oblaci, brdski masivi i doline, duge plaže i skrivene uvale nadovezuju se kao biseri Herine ogrlice. Takva uravnoteženost pejzaža i plodova omogućuje izbalansiranost tjelesnog zdravlja i moćan duh.“ (Schmidt 1999: 109)

2.4. Egzistencijalistički putopisi

Sljedeća su skupina egzistencijalistički putopisi, kojima je svaka vanjska slika podsjetnik na unutarnje nemire, traume i tjeskobe. Krajolik poprima turoban ugođaj, koji je ništa više do refleksije jedne napaćene duše. U ovom su radu dva takva putopisa, autora Šegedina i Gamulina, kojima su, osim te opće stilske odrednice, zajednička prisjećanja na patnje rata koje su uvelike narušila vedrinu njihova duha, a što je očigledno iz ovih njihovih radova.

2.4.1. Petar Šegedin: *Na putu* (1953)

Putopis Petra Šegedina (1909. – 1998.) može se promatrati i kao zbirku egzistencijalističkih pripovijetki, u kojem su unutarnja stanja u prvom planu; opisa vanjskih prostora gotovo pa i nema, ako i ima uvijek su u službi odražavanja autorovih dubokih osjećanja. A ta stanja su sumorna, mračna, tjeskobna. Od svih putopisa obrađivanih u ovome radu, Šegedinov je putopis nastao najranije, i u njemu je još uvijek razvidna svježa psihološka šteta koju je rat nanio onima koji su u njemu sudjelovali, a o čemu svjedoče tekstovi poput ovog. Dok govori o Parizu u kojem se zatekao u sam osvit rata, dok putuje vlakom kroz fašističku Italiju, u razmišljanju jedne osjetljive osobe, umjetničke prirode, očituje se strah, očituje se nevjerica. Dok nakon rata šeće kroz razrušene ulice bombardiranog Zadra, ili

samuje u Rimu, prevladavaju note tuge i melankolije. Čak i dok čita ljudska lica, nema snage u njima pronaći nešto dobro.

„ (...) ipak: umriješe zvukovi, ugasi se crni toranj mrke svetice, i opet bi zemlja zemlja, a more more, vjetar, vjetar, porušeni grad ono, što jest: znamen stanja ljudskog.“ (Šegedin 1953: 106)

2.4.2. Grgo Gamulin: *Ilarijin smiješak* (1968)

Drugi egzistencijalistički putopis onaj je Gрге Gamulina (1910. – 1997.), povjesničara umjetnosti i likovnog kritičara. U njemu se autor suočava sa svojim unutarnjim demonima za vrijeme putovanja po muzejima, crkvama i arhivima Italije. Često spominje slike, skulpture i druga umjetnička djela kojima se bavi po zadatku, a ona ga potiču na razmišljanja koja u ovom djelu zapisuje. Mračne slike i tugaljiva atmosfera dokazuju da je ovdje kao i kod Šegedina putopis samo žanrovska kulisa za opis duševnih nemira, i da je ovaj tekst pokušaj razrješenja istih; pisanjem kao terapijom, pomirenjem sa sjećanjima na izgublenu ljubav, poginule prijatelje, te na logoraške dane koji su ovdje predočeni izrazito potresno i živo su, osobno svjedočanstvo najcrnijih epizoda u povijesti čovječanstva.

„Nigdje nisam nalazio takvu samoću kao u ovom gradu, i to samoću toplu i intimnu, valjda zbog uskih ulica i stisnutog malog života što je odasvud navirao, a možda i zbog ovih larva što su se javljale u ovom mom proširenom životu, a bile su samo moje i meni poznate.“ (Gamulin 1968: 17)

2.5. Ideološki obojeni putopisi

Ideološki obojeni putopisi dokument su vremena. U njima autorov politički stav ili angažman prožimaju veći dio teksta, što je moguće u kraćem vremenu čitanja primjetiti, a onda i doživjeti kao prevladavajuću osobinu.

2.5.1. Vlado Stopar: *Tragom Odisejevih putovanja* (1959)

Velik dio ovog teksta sačinjava reportaža o stanju u Alžiru pedesetih godina, za vrijeme oružane pobune autohtonog alžirskog naroda protiv francuske kolonijalne vlasti. Sam uvod je kratak pregled povijesti prostora zemalja Magreba, a tek je završni dio pravi putopis. Ideološka obojenost očituje se u čestom korištenju socijalističkih sintagmi, naglasku na pitanja radnika, klasne borbe i općenitom pisanju o ekonomsko-industrijskoj problematici

posjećenih država. Spomenuti završni dio, u kojem se piše o Tunisu i Sahari, ipak gubi ideološku a poprima jednu osobniju i misaoniju putopisnu dimenziju.

„Sahara, to ti je ovako nešto. Ideš ravno, ravno. Jedan dan, dva dana. Pa to ponoviš još deset puta, a ostao si tamo, gdje si i bio. Tako je Sahara velika.“ (Stopar 1959: 169)

2.5.2. Mato Božičević: *Putujemo Jadranom* (1965)

Za razliku od svih ostalih putopisa o kojima ovaj rad govori, jedino *Putujemo Jadranom* djeluje fabriciran; gotovo se sa sigurnošću može utvrditi kako se radi o fiktivnom putopisu, odnosno pregledu primorja bivše SFRJ upakiranom u putopisni oblik. U njemu dva peta razreda, na školskom izletu, obilaze čitavu obalu i otoke od Istre pa do Crne Gore, uz učitelje koji im govore o povijesti, zemljopisu, kulturi i ekonomiji posjećenih krajeva. Na taj su način obrađeni svi gradovi i većina manjih mjesta na navedenoj relaciji. Diskurs je izrazito socijalistički, učitelji i djeca su ideološki „osvijesteni“, pa tako i komuniciraju; oslovljavaju se s „drugovi“, uzvikuju parole, većini mjesta o kojima se govori spominje se uloga u Drugom svjetskom ratu, veličaju se obnova, modernizacija i industrijalizacija gradova. Iako je ovo djelo u svojoj biti informativno i didaktičko, promatrano kao putopis stilski je veoma obilježeno i naivno.

„-Da, djeco, Kranjčević u tim stihovima kao da nagoviješta narodnooslobodilačku borbu.“ (Božičević, 1965, 52)

2.5.3. Jakov Ivaštinović: *Hrvatskom uzduž i poprijeko* (1997)

U ovoj zbirci putopisnih zapisa, autor opisuje svoja zapažanja o hrvatskim krajevima *od Kotora do Subotice*, između ostalog i Hrvatskoga primorja. Dok prepričava ekskurziju svojih učenika u Split i Dubrovnik, malo prije Domovinskog rata, ili dok u drugim dijelovima govori o Istri, Rijeci ili srednjedalmatinskim otocima, autor piše u snažnom političkom tonu i uporno se osvrće na temu hrvatstva. Dok piše o prostorima njegovi su navodi opće činjenice, povijesne, kulturne ili naprosto trivijalne, ali zato obojene naglašenim domoljubljem koje na trenutke poprima i osobine nacionalizma, pogotovo dok kritizira bivše ili susjedne države.

„Od čega je načinjen taj otok? Od nevinosti i nesebičnosti, od pozornice na kojoj svoju igru može igrati svaka hrvatska riječ, od plodnih polja i vinograda, od vrijednih i hrabrih ljudi koji nisu bježali pred poteškoćama, iskušenjima i stradanjima. Na njemu hrvatstvo nije otišlo a da se nije vratilo još jače.“ (Ivaštinović 1997: 103)

2.6. Trivijalni putopisi

Trivijalni putopisi rijetko bilježe dojmove s puta, najčešće samo prenoseći suhoparne povijesne podatke o posjećenim prostorima i putevima kojima su se autori kretali, do te mjere da su bliži publicistici i turističkim vodičima nego jednoj književnoj vrsti.

2.6.1. Mario Bazina: *Povratna karta* (1987)

Zbirka autorovih zapisa s putovanja u Sibir, Japan i Grčku. Karakterizira ga suhoparno bilježenje podataka o posjećenim prostorima, mjestima boravka, pa i opisivanje usluge u restoranima, čistoće hotela, ili novčanih izdataka. Putujući kroz Grčku, posjećuje Atenu, Delfe i Olimpiju, prepričavajući njihovu povijest i mitologiju. Iznosi jako malo osobnih dojmova, subjektivnih opaski - možda i premalo za jedan književni oblik, ali ipak, čini se kako je s tog turističkog putovanja autora i njegove supruge rijetko koji događaj ostao nezabilježen.

„Sporazumjeli smo se mimikom, a kad su doznali da smo iz Jugoslavije, tapšali su me po ramenu, očistili pažljivo metalni stolić i male stolice, donijeli na papiru suvlaki sa svježim kruhom, a na tanjuru bijeli ovčji sir poliven s maslinovim uljem, salatu od rajčica i bocu izvrsnog bijelog vina Retzine koji ima blagi okus po borovoj smoli.“ (Bazina 1987: 173)

2.6.2. Lijerka Damjanov Pintar: *Putovanja i ogovaranja* (1996)

U ovoj zbirci bilješki sa brojnih autoričinih putovanja mogu se pronaći opći podaci o posjećenim mjestima, poput poznatih znamenitosti, poneke zanimljivosti ili šture gradske povijesti. Osim toga, tu su i autoričine primjedbe na hotele ili hranu, ali uglavnom se radi o zapisima prolaznih podataka i svakodnevnih situacija. Poglavlja su jako kratka, i ona koja se tiču mediteranskog prostora uglavnom govore o posjetima talijanskim gradovima i Grčkoj.

„Capri je čarobni otok. Same stijene koje strše iz mora. Obitavali su tu i stari Grci, a car Tiberije boravio je tu u prvom stoljeću, u svojoj vili i odavde upravljao Rimskim Carstvom. Zime su blage, a ljeti puše ugodan vjetar.“ (Damjanov Pintar 1996: 101)

2.7. *Mediterski brevijar*

Iako je na prvu teško ovaj hvaljeni mediteranski tekst svrstati u putopisnu prozu, postoji jedan važan razlog zbog kojeg se u ovom radu to ipak čini. I dok ostali putopisci govore o putovanju od jedne do druge točke, ili u zbirci objedinjuju više manjih zabilješki iz posjećenih prostora, *Mediterski brevijar* (1987) uzima jednu širu kulturnu-zemljopisnu cjelinu koju promatra kao jedinstvenu, opisujući sve značajne elemente od kojih se ta cjelina sastoji, sintetizirajući ih i pronalazeći njene dodirne točke, ali i razdvojnice. Ali najvažnije je ipak naglasiti kako su pritom opisivani krajevi u kojima je sam autor nužno boravio, i bez obzira što su se ta putovanja zbivala tokom cijelog njegovog života, što nije jasno koja je prva a koja posljednja točka putovanja, ovo se djelo može, osim poetične kulturološke studije, promatrati i poput fragmentarnog putopisa po jednom širem području. Sam Predrag Matvejević (1932. – 2017.) u jednom intervjuu kaže kako je, s namjerom da napiše *Mediterski brevijar*, triput putovao Mediteranom:

„Prvo sam putovao sam i opisao ono što sam vidio. Ulagao sam svu svoju ušteđevinu na putovanja, a također sam imao veliku korist od nesvrstane Jugoslavije, koja me je poslala kao intelektualca u bratske države Tunis, Alžir i Egipat.“ (Telegram 2018)

Stoga, ako se ovom djelu ne može priznati makar dimenzija putopisnosti, onda je teško ijednu fragmentarnu zbirku, sastavljenu od vremenski udaljenih epizoda iz piščevih boravaka na pojedinačnim stranim mjestima, proglasiti putopisnom. Slijedeći tu logiku, svi opisi u *brevijaru* dobivaju perspektivu svjedočanstva, a kako govore i o mjestima u kojima autor inače ne živi, nego o njima piše nakon što ih je posjetio, ovo je djelo moguće uvrstiti i među putopise.

„Jedno te isto putovanje odvija se najprije na mjestima koja sam obilazio, zatim na mapama koje sam razgledao, potom u knjigama koje sam čitao.“ (Matvejević 2007: 145)

3. PRIZORI MEDITERANSKOG PRIMORJA

Ovaj dio razrade donosi onaj dio tematske perspektive obrađenih putopisa koji se odnosi na konkretna zapažanja u posjećenim prostorima mediteranskog primorja, odnosno primorja Hrvatske, Italije, Grčke, Turske i Levanta, Egipta i Magreba, Španjolske i Gibraltara.

Govoreći o Mediteranu, može ga se određivati i opisivati geografski i kulturološki. Što se geografske određenosti tiče, prema riječima Fernanda Braudela, „Sredozemlje je u najmanju ruku dvojako, jer je sastavljeno ponajprije od niza zbijenih, planinskih poluotoka koje presijecaju bitno važne ravnice; Italija, Balkanski poluotok, Mala Azija, Sjeverna Afrika i Iberski poluotok“, a „zatim među te minijaturne kontinente more uvlači svoje velike, zamršene, rastrgane prostore“, čineći Sredozemlje „prije 'skupom mora' nego cjelovitom morskom masom“ (Braudel 1997: 25). Takav je skup mora „nakrcan otocima, ispresijecan poluotocima“ i „okružen razvedenom obalom“ (Braudel 1997: 14).

Ponešto drugačiji pogled na geografsku određenost Mediterana iznosi Predrag Matvejević, koji piše kako je „teško upoznati cijeli Mediteran“, jer „ne znamo sigurno ni dokle se prostire: koliki dio zemlje uz more zauzima, kako se sve ulazi u kopno i gdje stvarno prestaje.“, pa su ga tako „stari Grci vidjeli od Fazisa na Kavkazu do Herkulovih stupova u Gibraltarskom tjesnacu idući od Istoka prema Zapadu, podrazumijevajući njegovu prirodnu granicu spram Sjevera, zapostavljajući onu s Jugom“. Nadalje poentira „arapskom mudročću“ koja „nas uči da Mediteran seže do tamo dokle raste maslina“ (Matvejević 1987: 19).

U nastavku piše i kako „Mediteran nije samo zemljopis“, jer njegove „granice nisu ucrtane ni u prostoru niti u vremenu“, pa „ne vidimo ni kako bismo ih odredili niti na temelju čega“ kad „nisu ni gospodarske niti povijesne, ni državne niti nacionalne“ (Matvejević 1987: 19-20). Ipak, ako je Mediteranu i teško odrediti točne granice, njegove kulturološke značajke su prepoznatljive, pa tako Braudel prostor Mediterana doživljava kao prostor gdje je „život pomiješan sa zemljom, njegova je poezija uglavnom rustična, njegovi su mornari istodobno i seljaci“, za njega je Mediteran „more maslinika i vinograda kao i uskih čamaca na vesla ili trbušastih brodova trgovaca, njegova se povijest ne može više odijeliti od zemaljskog svijeta koji ga okružuje kao što se ni glina ne može iščupati iz ruku umjetnika koji je oblikuje“ (Braudel 1997: 14). Još je precizniji bio Matvejević, koji je u nabranjanju najtipičnijih

mediteranskih motiva dao osnovne smjernice na koje bi proučavatelji ovog bogatog civilizacijskog bazena uvijek trebali obratiti pažnju:

„Govor o njemu trpio je od mediteranske govornosti: sunce i more; mirisi i boje, vjetrovi i valovi; pješćane plaže i otoci sreće; djevojke koje rano dozrijevaju; strasti koje se teško obuzdavaju; udovice zavijene u crno; luke, lađe, moreplovci i pozivi na put; plovidbe, brodolomi i priče o njima; naranča, mirta i maslina; palme, pinije i čempresi; raskoš i bijeda; stvarnost i tlapnja; život i san. Takve su motive, možda neizbježne, zlorabila opća mjesta literature: opis i opetovanje, patos.“ (Matvejević 1987: 22).

3.1. More, plovidba, vjetrovi

Teško je započeti bilo kakav opis značenja Mediterana ako se kao prva, ako ne i najvažnija osobina ne navede utjecaj mora na čovjeka. Prema Sanji Knežević, „more je na simboličkoj razini istovjetno ženi“, jer ono je „nositelj mater kulture“, a budući da „žena već nosi 'malo more' u sebi, muškarac je 'osuđen' na plovidbu i traganje“ (Knežević 2013: 33), a na tragu upravo te ideje, Joža Horvat zapisuje:

„Od svega što sam iz tog područja pročitao ništa me nije toliko uzбудilo kao otkriće da je kap ljudske krvi po svom kemijskom sastavu gotovo istovjetna s kapi morske vode! (...) Treba li nakon toga tražiti odgovor odakle u nama tolika čežnja za morem? Nije li to svojevrsna ljubav i nostalgija za 'rodnim krajem'?!“ (Horvat 1988: 23)

Brojne izreke govore o odnosu čovjeka i mora, o nužnosti plovidbe, poput one „navigare necesse est“, a Horvat ih je iznio mnoštvo, svaku duboko iskusivši:

„Uvijek ista priča na temu čovjek i more. Živjeti se ne mora, ploviti se mora!“ (Horvat 1988: 108),

„More je beskrajno, pristupačno je svima, a pripada onima koji plove!“ (Horvat 1988: 46),

„More je proketo: uzima sve, a ništa ne vraća. Od svijetu lihvara ono je najveći: nuđa snove, a naplaćuje zbilju!“ (Horvat 1988: 28).

Milišiću pak, dok plavi prema Mljetu, plovidba poprima filozofski aspekt, pa ju promatra na tragu ideje o *panta rhei*-u:

„U privlačnosti putovanja brodom je osjećaj da se ono uvijek odvija po prvi put. Ni jedna putanja broda, ni jedan val od Odisejevog dolaska amo do mog – nisu isti. Brod ne negira prostor oko sebe, kao primjerice cesta koja duž cijele obale nalikuje rani. Nema u njemu nadmenosti kakvu željeznica umije pokazati prema malom kakvom mjestu; sve je pošteno, temeljito zastupljeno u našem vidu, sve je tu monolitno, i detalji se ponavljaju tražeći da ih ne zaboravimo.“ (Milišić 1997: 23)

Kao protuteža ideji lutanja i „povratka“ u nepoznato, Vinko Horvat opisuje osjećaje iskrenog ganuća pomorca koji se vraća svojoj kući; u primjerima plovidbe pored Orebića gdje

njihovom brodu, po starom lokalnom običaju, ljudi s kraja mašu zastavama i plahtama (Horvat 1997: 45); napominjujući kako je pomorcima „suze u oku bolje zaboraviti“ (Horvat 1997: 36), one izazvane pjesmom Olivera Dragojevića dok prolazi pokraj otoka Sveca; ili dok izravno govori o tome što mu znači Jadransko more:

„Plovidba Jadranom, uz otoke, uvijek budi nove osjećaje, ili pak samo sjećanje na prošla putovanja – na velike povratke. Možda samo pomorci znaju istinski voljeti kamen izbrazdan vjetrom i morem kroz tisućljeća. Katkad sam osjećao da bih mogao zagrliti svaku stijenu koja izranja iz mora.“ (Horvat 1997: 15).

Govoreći o Jadranu, odnosno njegovoj hrvatskoj strani, lako je primjetiti koliku privrženost domaći putopisci osjećaju prema svom primorskom zavičaju, koji je za njih, prema Govediću, „nalik na predio iz sna“, koji svojim „jarkim koloritom“ može „i najravnodušnjoj osobi probuditi strast za životom“ (Govedić, Čaldarović 1995: 63-64), a slično piše i Vinko Horvat:

„Bonaca je, prolazimo sasvim blizu naših čarobnih otoka. Kao da klizimo kroz prelijepi san. (...) U zraku je pomiješan miris soli, kamena, škrtog raslinja... Ni jedno more na svijetu ne miriše tako!“ (Horvat 1997: 78).

Čak i onima koji nisu nužno pokraj mora rođeni, taj primorski kraj postaje neodvojivi dio svijesti, uzor prema kojem mjere ljepotu ostatka svijeta. I dok su za Peića, primjerice, Kornati „otočje bez sumnje najljepše ne samo u Hrvatskoj i Sredozemlju, nego, ako već ne i u cijelom svijetu!“ (Peić, 1984, 62), Joža Horvat osjeća toliku ljubav i oduševljenost Jadranom, do te mjere da naposljetku shvaća:

„Najljepše 'mjesto' na Jadranu je brod, to jest kuća koja plovi, kuća koja seli iz jedne uvale u drugu i onima koji u njoj žive omogućuje da neprestano otkrivaju 'najljepše' mjesto.“ (Horvat 1988: 9).

Nadalje, čak i dok hvali Egejsko more, on ga umanjuje uspoređujući ga s Jadranom, pa piše da bi „smatrao da je Egejsko more najljepše u ovom dijelu svijeta, kad ne bi poznavao Jadran“ (Horvat 1988: 692). Drugi naši putopisci o grčkom primorju pišu u samim superlativima, pa Štambak, putujući prema Kreti, piše kako je „griješ neoprostiv odspavati ljetno popodne na Egejskom moru“ (Štambak 2015b: 147), gdje noću „zvijezde su prečiste, vidiš im do srebrnog srca.“ (Štambak 2015b: 61).

Matvejević primjećuje kako su vjetrovi „bili i, možda, ostali božanstvom na Mediteranu“ (Matvejević 1987: 35), jer upravo oni u velikoj mjeri „utječu na raspoloženje, pa i na sam govor“ (Matvejević 1987: 34), pa navodi koliko ih je samo na Jadranu, gdje se „izmjenjuju jugo i bura, maestral, levanat i pulenat, šilok ili široko, burin, nevere i neverini,

garbin i garbinada, lebić i lebićada, tramuntana, buraca te još mnogo drugih, pokrajinskih i mjesnih“ (Matvejević 1987: 34). Tu raznolikost osjećanja i ambijenta koju donose jadranski vjetrovi hvali Joža Horvat; dok ih se nostalgично prisjeća usidren u Bora-Bori, poistovjećuje ih sa mijenom koja je čovjeku nužno potrebna:

„U tropima meni nedostaje promjenljivost, nedostaje mi, da tako kažem – prolaznost! Sve je ovdje beskrajno lijepo, ali uvijek isto. Zelenilo, more, vjetar. A na Jadranu: jugo, bura, maestral, tramontana, lebićada, bonaca, nema istog jutra ni istog dana, ni svitanja, ni istog sutona. Sve prolazi, sve se mijenja. Navikli smo na promjene i nama je teško bez njih živjeti. Treba dignuti sidro, treba nastaviti put!“ (Horvat 1988: 394).

Najslavniji vjetrovi hrvatskog priobalja su bura i jugo, o kojima postoji i izreka „čuvaj se kišne bure i vedroga juga!“ (Horvat 1988: 57), odnosno „čuvaj se škure bure i bistrog juga“ (Govedić, Čaldarović 1995: 60). Buru spominje Peić dok putuje iz Novog Vinodolskog do Senja, koji opisuje kao „najvjetrovitiji hrvatski grad, gdje pušu maestral, tramontana i levanat, ali i gdje bjesni naš najstrašniji vjetar bura.“ (Peić 1984: 47). I Horvatić opisuje snažan nalet bure u Senju obližnjoj Crikvenici:

„Bura urla već drugi dan, udara žestoko i nesmiljeno granama česvine o drvene rebrenice, ruši gnijezda u staroj borovoj šumi. Vuku se slomljene grane tlima uz nanose suhих četina, a zapjenjeno more bijeli se, srebrni, većma nego li za najveće tišine pod mjesječinom.“ (Horvatić 1984: 150).

Još jedan primjer u prilog tvrdnji da mediteranski vjetrovi utječu na raspoloženje vidljiv je u Gamulinovim opisima južnih vjetrova dok promatra jugoistočnu talijansku obalu; za njega to su „prijateljski vjetrovi, koji u njega ulaze polako i uporno kao što vrijeme ulazi, i kao da sebe razaznaje u njima“ (Gamulin 1968: 217); njega „uspavljuje meka vlažna jugovina“, s kojom bi i „mir mogao sići sa zvijezda“ (Gamulin 1968: 130).

Ipak, poseban ugođaj u primorskom kraju nastupi onda kad utihnu i posljednji dašci vjetra, pogotovo u noćima kakvu opisuje Govedić:

„Hrvatska riječ za bonacu je utiha, možda jedna od ljepših riječi u našem jeziku. Takva spokojna noć okružila je u Istu pozaspale brodove i mornare.“ (Govedić, Čaldarović 1995: 46).

3.2. Kamen, sunce, flora

Radilo se o putovanju cestom ili o plovidbi među otocima, čini se kako putnici osjećaju posebno uzbuđenje dok promatraju ljepote arhetipskog mediteranskog pejzaža; prepuštajući se tom ugođaju, zanose ih goli kamen, miris bilja, toplina sunca.

Toma Podrug hrvatske otoke uspoređuje sa „čudesnom kolajnom“ i „bijelim kamenim stadom od stotina grla na modrome pašnjaku“ (Podrug 1991: 5), pa na Rabu primjećuje kako „samo kadulja, smilje i trn rastu na tom oštrom i izgriženom kamenu.“ (Podrug 1991: 72). Za Pulića je kamenjar okolice Šibenika „nepokoran: oštar i vrištav.“ (Pulić 2000: 42), a kamen „diše u zoru i u predvečerje“ (Pulić 2000: 17). Sunce opisuje kao ono koje će ga u podne „zveknuti po čelu i baciti u more“ (Pulić 2000: 19), ne pronade li zaklon debele hladovine, kao što mu je i molatsko nebo „nalik na golemu plavu peku pod kojom se svijet peče, puši i izdiše“ (Pulić 1997: 215). Snažnu sliku velike vrućine na otoku donosi i Dubravko Horvatić:

„Okolica je Dobrinja suha zemlja i kamen, gromača i nisko raslinje. Zaputismo se jednog prijepodneva u taj krš. Samo je usijano nebo bilo nad nama, a sa svih je strana ljuto žarilo. Iz zemlje, iz kamenja, iz bilja.“ (Horvatić 1984: 45).

Nenosna vrućina osobina je i grčkog ljeta, doba u kojem ju se najviše posjećuje, pa Štambak zapisuje kako „Heladu u srpnju, kolovozu i za prvih rujanskih dana pritišće teška žega“ (Štambak 2015b: 7), pred kojom svako živo biće traži sjenu:

„Grčka mojih putovanja: raspucana, prašnjava, ustajala zraka, neba nemilosno plava. Plavet nerijetko prelazi u okrutno izbijeljeno sivilo koje zablještava i umara oči.“ (Štambak 2015b: 7).

Joža Horvat andaluzijsku La Garrouchu opisuje kao „naselje koje se prži u suncu“, a njenu okolicu kao kraj u kojeg je osobina samo „suro kamenje, sivo, smeđe i ponegdje pokriveno žućkastim lišajem. Nigdje zelenila ni drveća!“ (Horvat 1988: 109). U svojim skitanjima Istanbulom, Vereš spominje „užareno carigradsko podne“ (Vereš 1984: 261), Pačić primjećuje kako je u Alžiru „sve okupano toplim mediteranskim suncem iako je prosinac“ (Pačić 1997: 15), a Milačiću je Tunis predio „bjeline koju je nametnulo sunce kad zapeče“ (Milačić 1976: 39), tako da se može jasno zaključiti kako je čitav prostor mediteranskog bazena, posebice ljeti, obilježen žegom koja na škrtoj zemlji i golom kamenu djeluje pojačanom snagom, i kao takva je putopiscima čest motiv.

U mediteranskom putopisu ne smije se izostaviti ni spomen bilja koje svojim bojama i mirisima obogaćuje ambijent bajkovitog putovanja, pa tako Malnar piše o bugenvilijama u Grčkoj, gdje su „pjev ptica i čarobni mirisi“ (Malnar, Bebek 1986: 31), Bazina o „čarobnom pejzažu“ crvenih i bijelih oleandera (Bazina 1987: 172), Horvat piše kako u Gibraltaru „miris naranča, ružmarina i bajama silazi do obale, natapa luku, uzbuđuje mornare i ribare“ (Horvat 1988: 125). I kod Govedića „pomiješani mirisi lavande, borova, ružmarina i maslinjaka opijaju osjetila iskonskom snagom prirode“ (Govedić, Čaldarović 1995: 64), a opisujući Skradin, Pulić zapisuje kako su se „po stranama rasuli mladi borovi, čempresi, smreke,

bjeličastožuta žalfija, smilje i pamučasta kadulja pa sav svoj miris survavaju u grad“ (Pulić 2000: 42).

Smokvu, koja je jedan od najsnažnijih simbola Mediterana, oduševljeno primjećuje Peić dok, vozeći se vlakom prema Zadru, prolazi pored sela Golubića, gdje pokraj „prvih kamenih kuća, umjesto jablana vidi čempres, umjesto šljive smokvu“ (Peić 1984: 55), i time zna da ulazi u mediteranski prostor. Njima i Pulić tepa, dok ih promatra na Molatu:

„Mile su mi smokve, sirotice uvele, grbave starice pokraj gromila i zidova, plodova namreških poput vimena krepane ovce (...)“ (Pulić 1997: 215)

Ipak, kako i Matvejević bilježi da „Mediteran seže do tamo dokle raste maslina“ (Matvejević 1987: 19), upravo je to stablo makar spomenuto u većini ovdje obrađivanih mediteranskih putopisa; tako primjerice Selaković piše o „čvorugavim maslinama“ u talijanskoj Posejdoniji (Selaković 1984: 133), za Štambaka je sicilijanska maslina „veća i granatija od talijanske ili grčke masline, kao što je i priroda bujnija“ (Štambak 2015a: 51). Kod Schmidta je primjetna mitska važnost koju pridaje maslini, pa opisuje kako se u Delfima „svaki dašak vjetra poigrava krošnjama masline hraniteljice“ (Schmidt 1999: 93), ili pak na Lezbosu gdje, „kao i Sapfo“, tone u „vječno pulsirajućoj sjeni treperavih listova masline“ (Schmidt 1999: 104). Govedić, ploveći uz hrvatsku obalu, zaokružuje svoju pohvalu njenoj snazi i značenju:

„Od Istre do južne Dalmacije nijemi pratioci naše plovidbe bile su i kvrgave, izbrazdane, nakrivljene, pogurene, starački suhe i mladenački zelene masline. Kad se staro stablo masline osuši, iz njegova korijena rastu mladice. Maslina je neuništiva. Od davnina njezinim se plodovima hrane stanovnici hrvatske obale i otoka, učeći od nje, živeći od nje i obnavljajući se poput nje svakim novim naraštajem. Grančica masline simbol je mira.“ (Govedić, Čaldarović 1995: 81).

3.3. Luka, ulice, zvona

Zanimljiv je doživljaj putopiscima bio dolazak brodom u luku, koja kao mjesto susreta i rastanaka uvijek ostavlja upečatljiv dojam. Prilazeći otoku Visu, Podrug primjećuje kako se „pomalo otvaraju škure na kućama i brojne se glave osvjedočuju da je doplovio brod s putnicima“ (Podrug 1991: 98).

Jednom kad je brod pristao, naglo se promijeni ambijent prostora, koji postane nabijen živošću i sentimentalnošću; jedan od motiva su razigrana djeca, Podrug piše o djeci u tkonskom pristaništu koja se zabavljaju „gledajući nespretno turiste kako izlaze i ulaze u

trajekt, ispraćajući ih smijehom, a grohotom ako ih je polio val“ (Podrug 1991: 41), Štambak piše o pirejskoj djeci koja „iskaču iz brodica u more, praćakaju se oko lađa, uskaču na njih, namještaju udice, pomiču daske, popravljaju jedra ili natežu konope“ (Štambak 2015b: 99). Drugi motiv je gomila ljudi koja dočekuje brod, a o njima je na više mjesta pisao Pulić, kojem je takav prizor povod za razmišljanje o sudbini osamljenih otočana, o općenitoj teškoći dugoročnog života na otoku, pa se pita, promatrajući „masu svijeta, uzdignutih glava i raširenih ruku“ na Božavi:

„Žele li oni zagrliti brod i zauvijek ga zadržati u zagrljaju, ili čekaju, kao i obično, najdraže biće koje ih veže životom izvan boravišta, ili pak čekaju najmilijega gosta iz dalekog prekomorja?“ (Pulić 1997: 208).

Opisuje i scenu pristanka broda na otoku Molatu, gdje je običaj da se „cijelo selo sjati puteljkom prema pristanu, kako bi svaki domaćin sačekao svoga gosta pred samim brodskim sizom i na taj mu način dao do znanja da je dobro došao“, a čim brod isplovi, oni se „rasprše kao galebovi koji ne pripadaju istome jatuu“ (Pulić 1997: 216). Takav razlaz ljudi prema svojim kućama, nakon što dočekaju ili ne dočekaju svoje goste, Pulić vidi i u Skradinu, gdje će „gomila ljudi na rivi, što svakog dana dočekuje brod, brzo nestati po uličicama ljepljivog vonja dropa i špica od maslina, razmilit će se po starim kućama i putima okolnih sela“ (Pulić 2000: 42).

Dok jednog „dremljivog ljetnog poslijepodneva“ šeće Kalima, poznatim ribarskim mjestom, Podrug prolazi njihovim „strmim i pustim uličicama“, jer je blagdan Velike Gospe, pa su Kaljani „pozatvarali škure i plegli na svoje postelje“, da bi „drijemali u svojim zamračenim sobama“, dok se i njihove „ribarske kočice izležavaju u luci Glavni Porat“ (Podrug 1991: 59). I Govedić spominje ribarske kuće „ispranih boja“ na otoku Ravi, koje „okružene smokvama što se suše na suncu i istrošenim ribarskim mrežama nemarno naslonjenim na zelenkasta drvena vrata“, stvarajući „toplinu kutka zemlje kojeg nije pregazio tehnički napredak“ (Govedić, Čaldarović 1995: 47).

Jedna od značajki primorskih mjesta su i spomenute stiješnjene kamene ulice, koje za Pulića odišu tugom, jer nalikuju na „stare grobnice koje ljudi niti obnavljaju, niti ruše“, a u njima „žive samo starci koji jedan drugoga ispraćaju Svetome Jeri, a posljednji će ostati kao pečat nekadašnjeg bujanja mladoga vina i pjesme“ (Pulić 2000: 43). Za razliku od Pulićevog Skradina, ponešto je drugačije na Krku gdje Podrug promatra „mještane u poprečnim uličicama“ dok „sjede pred kućnim vratima na niskim stolcima ili na kamenim pragovima, planduju u sjeni, a glavnu su nizbrdnu uličicu prepustili ljetnim došljacima da se što prije

dočepaju mora“ (Podrug 1991: 11). Dok šeće Zadrom, Šegedin osjeća bliskost sa „zatvorenim prostorima u spletu primorskih uličica“, u kojima „kao da je na domaku svih stvari: nagnjilim zidovima, tamnim otvorima vrata i dahu vjetra što pokreće stare prnje na konopčićima za rublje“ (Šegedin 1953: 99). I Batušić spominje takve konopčice za rublje, odnosno *tiramole* u Valenciji, pa zapisuje da je i tamo „po dobrim običajima, što vladaju duž svih naselja uz mediteransko more, između kuća isprepletana paučja mreža užeta, na kojoj vijore šarene zastave rublja na sušenju“ (Batušić 1959: 460).

Mediteranski grad koji je, između svega ostalog, poznat i po živopisnim, stiješnjanim ulicama, je Venecija, koja - što zbog povijesno-kulturnih veza s hrvatskim priobaljem, što zbog privlačnosti i fame koju njeno ime nosi - ostaje neizostavna stanica brojnih naših putopisaca; u njoj borave, i o njoj pišu Gamulin, Štambak, Horvatić, Selaković i Vinko Horvat, koji bilježi da se „u Veneciju, preplavljenu izlazećim suncem, zaljubio u djeliću sekunde“ (Horvat 1997: 37). Selaković nabraja njezine naslove, poput „neodoljive 'čarobne ljepotice', neprijeporne 'Serenissime', velebne 'Kraljice mora“ (Selaković 1984: 57). Čak i Horvatić, koji u domoljubnom zanosu Veneciji zamjera nepravedno izrabljivanje hrvatskog naroda i prirodnih bogatstava, „zastaje opčinjen čudima grada“ (Horvatić 1984: 31). Štambak ju opisuje kao grad u kojem se „trinaest vijekova maštalo u kamenu, mramoru, pečenoj zemlji, maštom potpomognutom i bizantinskim, arapskim, gotičkim, renesansnim tvorevinama“, pa „kao u Rim svi putevi, sve lađe plove k Veneciji“ (Štambak 2015a: 64).

Ali i takva bajkovita vizura grada na lagunama, ulice koje se pojavljuju i nestaju u labirintu kopna i vodenih kanala, samo su kulisa u koju Gamulin unosi dodir tuge, dok nad gradom „osjeća razapeto tamno modriilo noći, ulazeći u splet ulica, ružnih i zapuštenih“ (Gamulin 1968: 14), a i Horvatiću je od „patetike Venecije“, odnosno one njene „dekorativne strane“, draža „stražnja strana Giudecce, zarasla u ustajalu vodu i u smrad, u trule školjke, sagnjile ribarske mreže, u male tvornice, prazne samostane“ (Horvatić 1984: 32). Ako se još navede i Selakovićeva primjedba kako Veneciju u hladnije doba godine „zimogrozna vlaga i dažd pritisnu kao olovo, kanali se razliju po suteranima i potope sirotinjske stanove“, i „sve se odjene tugom, ružnoćom, mrzovoljom, malodušjem“ (Selaković 1984: 68), može se zaključiti kako među putopiscima prevladava oprečno mišljenje o *Serenissimi*, koja im nije uvijek lijepa, nije uvijek draga, ali uvijek iznova privlači.

A govoreći o uskim ulicama raskošnih gradova Mediterana, naši putopisci navode i Alžir, grad „prekrasnih bijelih zgrada s mnogo balkona, širokih avenija i bučnog prometa“

(Pačić 1997: 15), u kojem se također nalazi stari arapski dio, „ovjenčan minaretima“, gdje se „bijele niski četvrtasti krovovi i kockaste kućice zbijene kao kutijice u naselju dječjih igračaka“, u kojima se „mogu kretati jedino pješaci i magarci“ (Horvat 1988: 90), a koji svojim razmještajem i ugođajem može podsjetiti i na malena hrvatska primorska mjesta; isto kao što brojne minarete, odnosno „stotine tornjeva na čudesno plavoj pozadini“ istanbulskog neba spominje Vinko Horvat (Horvat 1997: 105), a koji su usporedivi sa crkvenim zvonima koja razbijaju tišinu, bojuju zvučnu kulisu mediteranskog ljeta.

O zvonicima hrvatskih otoka piše Podrug kao o „izvidničkim mjestima, odakle se na sav glas oglašuju zornice, podneva i večernjice, svetkovine i tužbalice, sva rađanja i sve smrti.“ (Podrug 1991: 5), pa dok boravi na otoku Korčuli, piše kako ga „u nedjeljno jutro bude zvona s najvišega korčulanskog zvonika“ (Podrug 1991: 87), ili pak dok odlazi iz mjesta Žrnova, u kojem je rođen Petar Šegedin, referira se i na poznati roman spomenutog književnika, pa piše da ga je „sve do velikoga zavoja pratila zvonjava dječjih zvona sa zvonika crkvice Svetoga Roka, koja su pozivala starce, negdašnju *djecu Božju* na molitvu i pokoru“ (Podrug 1991: 93). A u samom Šegedinu zvonjava izaziva strah i nemir, pa mu noćna zvona zadarske katedrale zvone tako da „sva okolina ječi u tamnim valovima zvuka“, ona „bude mračne izvore u dubinama noći, najavljuju mrak vidu, haraju duhom crnim vjetrovima“ (Šegedin 1953: 105). Kod Pulića je ugođaj suprotan; dok opisuje Šibenik u predvečerje, „kada zvona izliju zvukove u tvrde bedeme staroga grada i mora“, grad postaje „mističan poput napuštenog samostana“ (Pulić 2000: 21), ili pak, dok udobno smješten u hladu, autor osluškuje podnevna zvona:

„Podne. Zvona zvone na sve strane. Zvuci zvuke dotiču. Lepršaju nevidljiva jata, bez reda, isprekidano, kao starci koji nisu jednako živjeli. U tome je njihova ljepota, u toj netočnosti.“ (Pulić 2000: 21).

3.4. Ljudi, običaji

Kao jedna od tipičnih asocijacija na život pokraj mora, mnogima u svijest navire slika teške ribarske svakodnevice; ili slika starice u crnini koja se polaganim korakom uspinje prema vratima crkve skromnog otočkog mjesta; slika klape koja u *kaleti* pjesmom oživljava minulu mladost. Takve, pomalo romantične pojave, upadaju u oči i našim putopiscima.

Mnogi su od njih dotaknuti samom ribarskom pojavom i njihovim običajima. Kad piše o ribarima, Matvejević bilježi kako se radi o ljudima s „licem izbrazdanim kišom i suncem,

vjetrom i valovima“, čije su ruke „otvrdle od soli i mreža, konopa i vesala“, koji „psuju i žestoko se srde, zbog nevremena, slaba ulova ili nesposobnih pomoćnika“, ali ipak „gotovo nikad ne nasrću jedan na drugoga“ (Matvejević 1987: 68). Podrug o kaljskim ribarima govori kao o „noćnim ljudima koji jedva čekaju dobro more i mrak pa da pođu na ribanje“ (Podrug 1991: 59); Štambak spominje ribare iz talijanskog gradića Chioggije, one koje „oduvijek zovemo Čozotima“ (Štambak 2015a: 171); za Schmidta su grčki ribari „šutljiv narod“ čije se raspoloženje „daje naslutiti samo smiješkom oko očiju i rubova usana“ (Schmidt 1999: 149).

Na svojem se putovanju po svijetu Joža Horvat više puta osvrnuo na ribarski život i običaje, pa je tako zapisao da „putnici u prolazu kroz Mesinski tjesnac bacaju u more začepljene boce u koje su prethodno ugurali pismo i cigarete“, a koje onda ribari pokupe, „izvade sadržaj, cigarete zadrže, a pisma upute na označene adrese“ (Horvat 1988: 67), ili pak kako u Španjolskoj, „kad oluja iznenada zatekne ribare na pučini, njihovi roditelji, braća i prijatelji, da bi smirili valove, bacaju u more medaljone, krunice i svetačke sličice“ (Horvat 1988: 100). Prepričava i legendu starih francuskih ribara, koji su govorili da „na dnu oceana postoji predivan vrt, kamo odlaze utopljenici kojih je duša bez grijeha“, a taj je vrt „ukrašen bezbrojnim dijamantima i raznim dragim kamenjem, koji kao svjetionici svjetlucaju samo u onoj noći kada duša nekog mornara pravednika putuje prema dnu“ (Horvat 1988: 98). Promatrajući ribarsku luku u Pireju, ovako bilježi djelić atmosfere:

„Netko krpa mrežu, netko pregledava i savija konope, netko podmazuje okove, netko preslaguje parangale, netko drijema na palubi u sjeni spuštenog jedra, netko pere suđe, netko na krmi peče ribu i širokim slamnatim šešišrom maše i raspiruje vatru. Pije se vino, teško, crno. Trajni žamor koga tek povremeno nadglasa pjesma, psovka ili grlat smijeh.“ (Horvat 1988: 695)

A „pisma koja zove ljude iz daleka“ pjeva se i u „malenom šibenskom dvorištu bez ograde“ gdje „sjedi klapa staraca, ispred svakog vrčić vina i bocunić vode“, kako piše Pulić. Nju pjevaju osamdesetogodišnjaci, čiji smijeh Pulića podsjeća na „cvijet starih stabala“ koji se „prosipa ispred konobe“, dok im „svaka riječ, bila vesela ili tužna, narodna je mudrost“, pa dok pjevaju *Evo sam ti doša*, pisac razmišlja:

„Pjevali su radi pjesme, radi rasonode, možda zbog toga što ih 'svako malo vremena' netko zauvijek napusti. Dođe u 'klapu', zapjeva i – ode. Rastane se sa životom, drugovima i s pjesmom u isto vrijeme. Sam sebe pjesmom isprati na vječni počinak.“ (Pulić 2000: 25).

O pjesmama otoka Krete nešto je zapisao i Igor Schmidt, za koje kaže da su „pune života i iskonske zahvale za kruh i vino svagdašnje, za dobar urod maslina i bogatu žetvu, za zdravlje ljudi, opstanak obitelji te slavu boga“, a spominje i njihove „vragoljaste, dvosmislene, erotske stihove“ koje Krećani „umiju otpjevati kao i naši Slavonci“ (Schmidt

1999: 211). Općenito su, uz Schmidta, i drugi naši putopisci bili pod snažnim dojmom naroda tog najjužnijeg naseljenog grčkog otoka, pa kako Schmidt, primjerice, Krećane opisuje kao „ljude gotovo pretjerano ponosne i vrlo častoljubive“ (Schmidt 1999: 211), tako i Milačić primjećuje kako im je „osmijeh škrt, a riječ kratka“ (Milačić 1976: 72), dok im Štambak promatra lica, pa zapisuje:

„Pred kavanama lule nargile; stariji ljudi u dimijama; sve nosi visoke čizme; brci su brćni u časti; ljudi su visoki i ponosno nose glave; teško je susresti izmučena, ispaćena lica koja susrećemo na grčkom kopnu: lica mučenika s ikona. Teško je susresti i nježna lica, koja susrećemo na grčkom kopnu, lica svetaca sa starih ikona, kojima dobrota prosijeva iz očiju (...)“ (Štambak 2015b: 151).

Ipak, za Schmidta su to upadljivo ponosno držanje i stroga vanjština samo vanjska kulisa za ljude kojima je „vic u krvi“, koji se „rado bezazleno rugaju“, i koji su „sposobni, odjeveni u crno i prignute šije, ćaskati s mrtvima o svemu što im leži na srcu, o neispunjenim željama, o nepravdama, ali i ljepotama svakodnevice“ (Schmidt 1999: 211).

Uopće se otočki život na Mediteranu doživljava kao šarmantan ali težak, a otočani kao posebna vrsta ljudi, pa o njima Matvejević razmišlja kao o ljudima koji su „manje lakomisleni od ljudi s obale, upravo zato što su odijeljeni i više upućeni na se“, jer „njima je pravo kopno tek s onu stranu kanala“ (Matvejević 1987: 29). Stereotipovi i predrasude o malenim i siromašnim otočkim sredinama dobivaju i komičan i sažalan ton na primjerima primjedbi poput Milišićeve; koji zapisuje da se na Koločepu govorilo kako „Bog i poštar na Kalamoti znaju sve“ (Milišić 1997: 82); ili Štambakovog savjeta, u kojem napominje da kad „Sicilijanac u željeznici ili autobusu ili na brodu vadi iz kuferčića hranu i flašu vina, ako ti ponudi – a često se događa – ne odbij“, jer „od srca daje“ (Štambak 2015b: 67), čime sugerira velikodušnost ljudi poniklih s te škrte zemlje.

A otočko vino spominju i hvale i drugi naši putopisci; primjerice, Horvatić dok u Omišlju uživa u žlahtini, piše kako se radi o „divnom žarkom vinu što su ga pili stoljećima težaci i žakani, župani i velmože“, a na tom ga je otoku, Krku, „pio i opat Držiha“, pisar Bašćanske ploče (Horvatić 1984: 47). Za boravka na Šipanu, Milišić razmišlja o „magiji rađanja Šipanovog vina“, od kojeg „vjeruje da boljeg ima ali mu bolje ne treba“ (Milišić 1997: 35).

Možda je upravo u tom Milišićevom stavu prema šipanskom vinu moguće pronaći opću polazišnu perspektivu kojom bi trebalo sagledati sve ostale vidove života u tempu otoka, gdje se mir i ljepota pronalaze dok se „navečer sjedi na rivi i čakula promatrajući zvijezde proletuše“ (Govedić, Čaldarović 1995: 47).

4. MOTIVI IZ MEDITERANSKE MITOLOGIJE

Mediteran je jedan od onih prostora na kojem svaki motiv poprima širi značaj, poput arhetipa utkanog duboko u svijest čitave europske kulture i civilizacije, a koji se kod naših putopisaca vidi i na primjerima mitoloških i religijskih referenci.

Iako se često spominju crkve pokraj kojih putopisci prolaze ili u njih zalaze, ponegdje se spominju i drugi elementi religiozno-kulturoloških odrednica, kao kad Štambak zapisuje da „nema grčke kuće bez ikona“ (Štambak 2015b: 50), ali moguće je pronaći i drugih, konkretnijih spomena biblijskih motiva. Tako primjerice Peić spominje „izgubljeni raj“, koji pronalazi uživajući pokraj „upaljenog bilja i kamenja“, dok „pije vino, jede grožđe i smokve, promatrajući Velebit“ iz Svetog Petra u Dragi (Peić 1984: 32). Ovaj će putopisac u svojem djelu na još nekoliko mjesta koristiti biblijske motive, kao kad piše da „uz maslinike Luna putuje kao na kakvu biblijsku gozbu“ (Peić 1984: 33), a te su mu masline poput onih „iz stare, ljubičaste Biblije njegove mame, čiji su drvorezi puni takvih maslina, crnih i zapletenih“ (Peić 1984: 39), a kad jednom pristane brod kojim je plovio po nemirnom moru, zaključuje da može odahnuti, „kao Jona kad je izašao iz riblje utrobe“ (Peić 1984: 41).

Stopar, iako njegov putopis odiše socijalističkom ideologijom, tuniški otok Djerbu naziva „rajom zemaljskim“, pa još dodaje kako je „kao dijete tako nekako zamišljao prastaru baštu, po kojoj su skakutali Adam i Eva“ (Stopar 1959: 141). A socijalistička ideologija uparena s kršćanskim naukom provukla se kod dvojice putopisaca, Šegedina i Selakovića. Tako Šegedin prenosi epizodu s broda kojim je plovio prema Zadru, u kojoj jedan čovjek govori ženi koja moli krunicu kako bi „kao kršćanka baš prva morala dati svoju zemlju zadruzi“ (Šegedin 1953: 97), dok Selaković ide i korak dalje; promatrajući pompejanski amfiteatar, piše kako se radi o „spomeniku iz doba kad su se javljali prvi kršćani“, koji su u to vrijeme smatrani „bezbožnicima, jer su, umjesto u Jupitra, vjerovali u Nazarenca“, zbog čega su bili „hrana lavovima ili naslada surovim gladijatorima“, „krivi valjda najviše zato što su propovijedali demokratizam i opće vlasništvo umjesto privatnog vlasništva i gospodstva klasa nad klasama“ (Selaković 1984: 125). Upravo se na tim primjerima mogu primjetiti makar okvirni razlozi zbog kojih obrađivani putopisi ne vrve biblijskim motivima, razlozi koji se uvelike tiču prirode povijesno-političkog trenutka.

Ali zato motive iz grčke mitologije u ovim putopisima nalazimo gotovo na svakom koraku, i teško je pronaći ijedno od obrađivanih djela u kojem nema makar spomena imena drevnih junaka i božanstava, ili pak mitskih prostora. A jedan takav pronaći će Selaković u talijanskom Paestumu, odnosno starogrčkoj Posejdoniji, gdje „živahan krajolik opkoljuje pustoš i samoću“, donoseći joj „arkadijski mir“, obogaćen „tužnoveselim koloritom raskošnih vinograda, čvorugavih maslina i srebrnastih smokava, tamnih čempresa i klobucima krošanja pinijska, rogača, limuna i naranči“ (Selaković 1984: 133). Ponešto je drugačiji mitski prostor Milišić pronašao na otoku Mljetu, zamišljajući ga kao dom proročice Kalipse, pa ga opisuje kao „nedotaknut, divlji i opasan kraj“, gdje „strmi visovi tiskaju prve među sobom u more“, a „sunčana se omaglica probija kroz procjepe“, ostavljajući „dojam nestvarnog, autentičnog mitskog kraja“ (Milišić 1997: 23).

Ploveći Egejskim morem, Joža Horvat hvali njegovu ljepotu, uz to tvrdeći kako ga „još ljepšim čini spoznaja da, ma kuda krenuli, bogovi su ovuda prije nas brazdili pučinom“ (Horvat 1988: 693), čime je i samo to more svrstano u mitski prostor; prostor u kojem „Telemah, tražeći svog oca Odiseja, za dvanaest dana plovidbe iz Pylosa prema Lakedemoniji uzima dvanaest amfora crnog vina“; prostor u kojem „Jazon u posadu uzima Herkula, Orfeja, Kastora i Polyksa, mornare od kojih svaki zavrjeđuje i po pet litara vina dnevno“ (Horvat 1988: 691).

U svojem se putopisu i Peić obilato koristi mitološkim referencama, kao da na taj način želi dati do znanja da u hrvatskom primorju traži i pronalazi Arkadiju, a to i potkrepljuju brojni primjeri; dok plovi valovima na kojima se osjeća „kao na stepenicama arhajskog hrama“, iz daljine promatra Velebit, zaključujući kako te „užasne strmine ni Herkul nije mogao odvaliti“, niti je „satir uspio ustjerati svoju jareću krv kozjim stazama“ do visina za koje su i „Amorova krilašca preslaba“ (Peić 1984: 40). Za njega je otok Rab mjesto na kojem su pomirene simboličke nepodudarnosti, tamo su „Dioniz i Apolon zagrljeni“, jer na njemu „gori divlji plamen ličkih kapica, a istovremeno je arhajski-grčki miran“ (Peić 1984: 28). U Kornatima prepoznaje ljepotu starogrčkih oslikanih lončarija, pa ih opisuje kao „otočje narančasto i crno, na nebo nahereno, kao kola pijanog starog grčkog lončara, puna pokala i zdjela islikanih nimfama i satirima, groždem i jarcima, meduzom i delfinima“ (Peić 1984: 62). Dok boravi na Pagu, uživa u kući čiji se krov „kao mali satir crveni iz tamnog zelenila“ (Peić 1984: 35), a sebe i djevojku s kojom se druži uspoređuje s „Daphnis i Cloe“ (Peić 1984: 39). Ležeći na plaži u Bolu na Braču, razmišlja o namjerama „Posejdona koji je tu plažu

stvorio“, a koji je „želio da ne bude samo od najfinijeg pijeska nego da je i iz neba viđena, nalik na kilometarski dug dražičak Afrodite“ (Peić 1984: 68).

I drugi putopisci govore o bogovima kao o simbolima pojava koja predstavljaju, promatrajući božanske karakteristike očitovane kroz vremenske prilike, izgled krajolika ali i kroz poneke događaje. Tako Govedić piše kako se, pri sidrenju u porečkoj marini, „Posejdon ljubazno pobrinuo da se njihovi konopi ne zapetljaju s lancima i užadi susjednih brodova“ (Govedić, Čaldarović 1995: 17); za Pulića je zadarski arhipelag poput „livade zasute kamenjem“, koja je „napušteno imanje Posejdonovih podanika“ (Pulić 1997: 194). Dok na Jadranu plovi pod snažnim udarima vjetra, Horvat razmišlja o bogu vjetra, pa piše da „kud god pogleda, ganjaju se Eolovi janjci“ (Horvat 1988: 58), a Eola Selaković pronalazi u Pompejima, gdje „u draču, spaljenom od sunca, u visokom žutom komoraču“ svira „Eolova harfa“ (Selaković 1984: 120).

Schmidt masline naziva „stablina boginje Atene“, kojih se „pola milijuna ljeska na izmaku dana“ pod obroncima Parnasa, koje su „more srebrno i maslinastozeleno“, i svaki se „dašak vjetra s njima poigrava“ (Schmidt 1999: 93); a u sličnoj maniri opisuje i otok Lezbos, koji je „poezija, posebna točka kozmosa, gdje svakog dana trideset milijuna maslina pjeva himnu boginji“ (Schmidt 1999: 105), odnosno Ateni. Peloponez je, prema njemu, „bogato obdareno područje Grčke“, jer mu je „Herin mogranj poklonio plodnu zemlju i bujnu vegetaciju, Hore posvetiše godišnja doba, Gracije podariše raznolikost predjela te umjerenu klimu“, a uz to se „duge plaže i skrivene uvale nadovezuju kao biseri Herine ogrlice“ (Schmidt 1999: 109).

Kad u Pomeni na Mljetu ugleda divlji česan, Milišić piše kako je to „'molu', čudotvorna biljka“, kojom bi „onoga kome je fortuna naklonjena, u pravi tren darivao Hermija“ (Milišić 1997: 32), odnosno Hermes, a na tog glasonošu bogova Štambaka podsjećaju neki atenski mladići koje je „muka vidjeti kako, u punoj snazi, poput Hermesa lete ulicama nudeći lutriju nabodenu na štap, ili na uglovima kuća peku klipove kukuruza i prodaju ih za koju drahmu“ (Štambak 2015b: 70).

A kad jedne samotne večeri u Mulinama na otoku Ugljanu spazi ribara „koji je nečujno plovio po tamnome moru“, veslajući „pognuto, bez šuma zaveslaja jer vesla kao da nisu ulazila u more“, prvo što Podrugu pada na pamet je da se radi o „drevnom Haronu koji je u podzemlju prevozio duše pokojnika“, i pobjao se da će ga „prevesti preko kanala na otočić Sestrunj, na kojemu nema nijednog svjetla“ (Podrug 1991: 62).

Posjećujući legendarna mjesta, putopisci razmišljaju o poznatim pričama koja im se pripisuju; dok boravi u Delfima, Bazina se prisjeća grčkog mita o pupku svijeta, točki u kojoj su se susrela „dva orla koja je Zeus pustio s različitih strana svijeta“ (Bazina 1987: 181), a koja se upravo tamo nalazi; Malnar uzgred spominje prolazak pored mjesta „gdje je Dafne skočila u rijeku kako bi se otela Apolonu“ (Malnar, Bebek 1986: 33); Milačić na Knossosu razmišlja o rođenju Zeusa, o Minotauru, Dedalu i Ikaru, kad piše da se tu „izranjalo iz mora, vrludalo podzemnim hodnicima, uzlijetalo u visine na krilima od ptičjeg perja da se izgori i zauvijek nestane“ (Milačić 1976: 77).

Homer, Ilijada i Odiseja uistinu su česta inspiracija našim putopiscima; iz njih crpe motive za pregršt usporedbi, simbola, meditacija i kontemplacija. Tako je, primjerice, na jednoj tržnici u Alžiru Batušić primijetio „gomilu koja čuči u krugu“ oko „jednog časnog starca sa čalmom na glavi“ koji „sjedi podvijenih nogu na tlu, pripovijedajući i prateći riječi velikim gestama“, dok ga je publika „slušala razjapljenim ustima, upravo gutajući zvuk“. Tog čovjeka Batušić proglašava „arapskim Homerom, rapsodom, bardom, starcem guslarom bez glazbala“, jednog od onih kakve u tim krajevima nazivaju „'conteur'“ (Batušić 1959: 513).

O Homeru razmišlja Štambak dok promatra kako na otocima Jonskog mora „dan prelazi u noć bez posrednika sumraka“, citirajući njegov izraz da „noć pada na ulice grada“ (Štambak 2015b: 17), kao što će kasnije i homerska „'ružoprsta zora' razvijati svoje čarolije“ (Štambak 2015b: 15). Bazina ga se prisjeća u Mikeni, gdje se „susreću pretpovijest i povijest“, kad se „legenda opredmećuje i mit oblikuje, izlazeći iz mraka neznanja prema stvarnosti dokazanog postojanja“, pa spominje kako su „prošla stoljeća od Perzeja i Agamemnona“, ali su obojica „živjeli i ovdje i u Homerovim epovima“ (Bazina 1987: 197).

Šegedin slijepog pjesnika pronalazi u razorenom Zadru, dajući mitsku dimenziju poslijeratnoj obnovi, koja za preživjele stanovnike označava još jednu važnu osobinu novog početka, pa stoga zapisuje kako „na svim gradilištima, ma kako novi i savršeni strojevi bili u pokretu, čovjek najčešće osjeća nešto prapočetno, homersko“ (Šegedin 1953: 101). Također, kontekst u kojem pisac zaključuje svoje razmatranje o ruševnom stanju Zadra, može se reći da sugerira njegov stav prema ovom prastarom gradu koji se u ratnom vihoru našao na gubitničkoj strani, a čega je dokaz jedna kratka rečenica:

„Nikoga: porušena i napuštena Troja.“ (Šegedin 1953: 102).

Ipak, ponajviše se naših putopisaca pronašlo u lutanjima najpoznatijeg mitskog kapetana, lukavog Odiseja; spominju ga Joža Horvat, Vereš, Stopar, Štambak, Selaković, Milačić, Milišić, Govedić i Schmidt. Razlozi tomu mogu biti raznoliki, jer Odiseja priča prastaru priču o povratku domu, korijenima, izvorima, zaboravljenoj istini; priču o sukobu sa sobom, svojim strahovima; o lutanju namjernom i nenamjernom; o potrazi za svrhom, potrazi za mirom.

U ljepotama netaknute prirode otoka Lastova i Visa Govedić „još uvijek osjeća Odisejevu nazočnost“ (Govedić, Čaldarović 1995: 64), a sličan je osjećaj probuđen i u Milišiću dok na Mljetu pronalazi otok proročice Kalipse, „božice tišine i mira“, pitajući se, i pritom citirajući Homera, je li upravo na tom mjestu „po danu sjedeć na hridima i na obali morskoj“, „trepeljivo pogledajući more i roneći suze“, jednom sjedio Odisej (Milišić 1997: 28).

Ploveći među jonskim otocima, Schmidt razmišlja o tome kako su se Odisej i njegova posada hranili, „lutajući od otoka do griži, navikli i na sunce i na same priljepke bez limuna i bijeloga vina“ (Schmidt 1999: 149), a za naglog se nevremena sjeća Odiseja kojem su „takva iznenađenja“ bila „po božjoj volji propisana pokora, zbog povrede samoljublja jednog od bogova“ (Schmidt 1999: 150).

Štambak se u svojim putopisima na više mjesta poziva na događaje iz Odiseje, pa tako i samo Jonsko more naziva „Uliksovim morem, morem trokutnih i četverokutnih jarbola, koje brod nosi čudesima darivanim na izutjelim stranicama starih školskih knjiga“ (Štambak 2015b: 15). Boraveći na otoku Krfu, prisjeća se priče o princezi Nausikaji, koju je Odisej susreo dok je „bijelila rublje na vodi“ (Štambak 2015b: 21), a vidjevši na istom mjestu „bosonogu djevojčicu“ koja „stupa sa zemljanim krčagom na glavi“, u njoj prepoznaje oblik „boginje Atene“ dok je „pratila Odiseja na Alkinojev dvor“ (Štambak 2015b: 64). Putujući talijanskom obalom prema Napulju, zapisuje kako će promatrati „grebene i špilje u kojima je živio pastir ljudožder, jednooki grdosija Polifem kojem će pustolov Odisej-Uliks zabiti kolac u jedito oko“ (Štambak 2015a: 13).

Tradicionalno se tuniški otok Djerbu smatra lokacijom mitskog otoka žderača lotosa, lotofaga, pa na njemu Vlado Stopar piše kako je „Odisej plovio punih devet dana prepušten na milost i nemilost silovitom vjetru“ koji ga je doveo „na zemlju lotosa“, čiji su se stanovnici „hranili plodovima ovog cvijeta“, a zbog kojeg se oni Odisejevi mornari koji su ga jeli više „nisu htjeli niti vratiti, niti javiti“ (Stopar 1959: 139). Ipak, Milačić će taj isti otok proglasiti

„Kirkinim otokom“, na kojem je „Odisejeve drugove čarobnica Kirka pretvarala u svinje“ (Milačić 1976: 69).

Messinski tjesnac je mjesto na koje drevna predaja smješta morske nemani Scilu i Haribdu, koje se danas smatraju metaforama snažnih morskih i podmorskih struja u tom uskom prolazu. Milan Selaković, ploveći onuda, prepričava dio Odiseje koji govori o susretu s njima, pa piše kako Scili „nijedan brodar i lađa nisu umakli“, a promatrajući „brojne svjetiljčice ribarskih lađica“ koje se „odrazuju u tamnoj vodi“ dodaje kako se „zbog buke strojeva glomaznog trajekta ne čuju odisejski zaveslaji, udarci vesala po vodi, pljuskav šum uzbibane vode“ (Selaković 1984: 146). Kao što je ranije spomenuto, u rad ovog putopisca prodire socijalističko poimanje tradicije, a uz to i pomalo obezvrijeđujuć, racionalan odnos prema mitologiji, pa se zbog samog spominjanja Scile i Haribde ima potrebu opravdavati čitatelju, uz riječi kako su „Homerove bajke o Odisejevoj havariji između Scile i Haribde“ zapravo samo „varijanta iz kompleksa mitoloških i pjesničkih lagarija, lagarija što su nekad, u davnini, kružile starim svijetom Grčke i grčkih kolonija“ (Selaković 1984: 147), nakon čega poentira idejom kako bi „pokojni Odisej, kapetan na nekoj drvenoj, primitivno složenoj plovnoj igrački, ostao zapanjen“ kad bi vidio veličinu trajekta kojim taj autor plovi. (Selaković 1984: 149).

Ali je zato Joži Horvatu Odisej prava inspiracija, pa se upravo s njime uspoređuje dok isplovljava iz kotorske luke na put oko svijeta:

„Podne. 'Besa' pod jedrima napušta zaljev Boke. Njezin pramac rastvara pjenušavu brazdu i krči joj put prema debelom moru. Velika odiseja je počela!“ (Horvat 1988: 53),

a na Odiseja misli i vraćajući se na polazišnu točku, uspoređujući svoju obitelj s njegovom:

„Plovimo pored niskog i skoro pustog otoka Itake. Otoci: Zakint, Kefalonija, Itaka te obližnje kopno, bili su nekoć Odisejevo kraljevstvo. Poslije pada Troje tu se – nakon dvadeset godina lutanja i stradanja – sretno vratio svome domu i svojoj vjernoj Penelopi. Renata je bila mnogo mudrija. Ukrcala se na 'Besu' i nakon dvadeset i tri mjeseca kojekakvog lutanja po morima i oceanima, sretno se vraća domu zajedno sa svojim Odisejem i svojim Telemahom.“ (Horvat 1988: 697).

Štambak će za posljednje odredište svog grčkog putopisa, simbolično, uzeti upravo Odisejevu rodnu Itaku, na tom mjestu pronalazeći odgovore na neka vlastita, ali i civilizacijska pitanja; mudrost koju se otkriva tek kad se poprate stope ovog mitološkog lualice:

„Jest, Homer je u Odiseju dao Grcima primjer Grka, uzor koji će morati slijediti hoće li da nadžive. Biti spreman na sve, snalažljiv poput hobotnice i Odiseja, pametan, izdržljiv. Ali Homer misli i na ovo: iznaći vlastite mogućnosti, iskušati ih pred snagama svijeta, vratiti se potom na kamen Ithake, dug greben u moru. Biti kralj na grebenu, u posjedu svijeta oplovljena, svijeta helenskog, vanheleskog i vanmediteranskog.“ (Štambak 2015b: 257).

5. ZAKLJUČAK

U ovom se diplomskom radu nastojalo prikazati stilsko-tematske odrednice u mediteranskim putopisima hrvatskih autora, pisanih i objavljivanih između 1950-te i 2000-te godine. Kod ovih se dvadeset i sedam obrađenih putopisa dade primijetiti raznolikost u pristupu, ali i nekoliko prevladavajućih stilskih crta, dovoljno da bi ih se moglo razvrstati u podskupine, koje su za potrebe ovog rada nazvane *pravi*, *impresionistički*, *esejistički*, *egzistencijalistički*, *ideološki obojeni* te *trivijalni* putopisi. Tako su u prave putopise svrstani *Besa* (1973), *U potrazi za staklenim gradom* (1986), *Neptunova ostavština* (1995), *Pomorci* (1997) i *Moj put oko svijeta* (1997), jer ovi su radovi bliski memoarima i dnevnicima, a i u najvećoj mjeri pronalaze sredinu između opisivanja vanjskih događanja i unutarnjih raspoloženja, pri tom pridajući dovoljnu važnost uzbuđenosti samog putovanja.

Impresionistički su putopisi uglavnom zbirke zapisa s više putovanja, u kojima autori donose fragmente, žive slike predjela predočenih pretežito poetičnim rječnikom, naglašavajući ljepotu opisanog trenutka. U takve su putopise svrstani *Pejzaži i vedute* (1959), *Krkom uzvodno* (1972), *Ljubav na putu* (1984), *More i more* (1987), *Prizori* (1991) i *Otoci* (1997).

Kod esejističkih je putopisa prisutna istaknuta intelektualna sastavnica posjeta novom prostoru, u njima autori promišljaju određenu problematiku; najčešće se radi o kulturološkim kontemplacijama s primjesama povijesnih, religioznih ili mitoloških motiva. To su *Ahmed i Hanibal* (1968), *Sunčane zemlje i bijele noći* (1976), *Talijanski puti* (1977), *Grčki puti ili Makljenov list* (1979), *Između Kirke i Narcisa* (1979), *Hrvatska i druge zemlje* (1984), *Rodinova katedrala* (1984) i *Helada* (1999).

Egzistencijalistički su putopisi bliski impresionističkima i esejističkima, ali bitno se od njih razlikuju specifičnom turobnom atmosferom, prožetom osjećajima tuge, ispraznosti i beznađa, kakvi su prevladavali među osjećajnim svjedocima ratnih strahota, Šegedina i Gamulina, a što se iščitava iz njihovih putopisa *Na putu* (1953) i *Ilarijin smiješak* (1968).

Nekoliko je i ideološki obojenih putopisa, onih u kojima je diskurs određenog povijesno-političkog trenutka prisutan do te mjere da postaje upadljiv. Iako se i u nekim ranije spomenutim putopisima također mjestimice koketiralo s takvim izričajem, najnaglašeniji je u

putopisima *Tragom Odisejevih putovanja* (1959), *Putujemo Jadranom* (1965) i *Hrvatskom uzduž i poprijeko* (1997).

Posljednja je skupina proglašena trivijalnom, zbog toga što se u ovim putopisima nalazi jako malo sadržaja koji se ne bi mogli pronaći u svakom turističkom priručniku posjećenog grada, a osim rijetkih anegdota, gotovo pa i nema osobnijih bilješki autora. U trivijalne putopise uvršteni su *Povratna karta* (1987) te *Putovanja i ogovaranja* (1996).

Mediterranski brevijar (1987) je zbog svoje žanrovske polivalentnosti smješten u zasebnu kategoriju putopisa, a u koju može pripadati iz razloga, između ostalih, što je i sam autor naglasio kako se radi o razmišljanjima i zapisima iz krajeva koje je posjetio, a u kojima nije živio. Prema tome, ako taj tekst ne bi mogao biti ubrojen i u putopisnu prozu, onda ne bi moglo nijedno djelo kojim se ne slijedi zapise s putovanja od prve do posljednje točke, a kakvih bi se našlo i u ovom radu; čime bi se otvorilo pitanje granica putopisa kao književne vrste, pa i njegove definiranosti uopće.

Tematski, odabrani su putopisi koji pokrivaju područje mediteranskog primorja, tako da se moglo pretpostaviti kako će neki Mediteranu svojstveni motivi biti prisutni kod većine autora; u prvom redu to su more, plovidba i ljepota primorskog pejzaža, zatim mediteranske luke i karakteristične kamene uličice, mnogo su se spominjale masline, a često se osvrvalo i na specifičnu narav i način života ljudi koji žive na otocima. Na više se mjesta pisalo i o mediteranskoj vrućini, vjetrovima i mirisima. Venecija je grad o kojem su naši putopisci najviše puta pisali, ribari su ljudi o kojima se najradije pisalo. Također, jedan su od ponavljanih motiva bila i crkvena zvona. Iako se dio putopisaca nekoliko puta referirao na religioznu, odnosno biblijsku simboliku, pri čemu su neki, poput Šegedina i Selakovića, povezivali kršćanski i socijalistički nauk, ipak se takve motive ne može pronaći ni u približnoj mjeri u kolikoj se može pronaći one mitološke – na grčku se mitologiju pozivaju gotovo svi obrađivani putopisi.

Jedno je sigurno, i u ovom radu utvrđeno: boraveći na Mediteranu, ploveći njegovim morem, hrvatske putopisice redovito preplavljuju slike drevnih božanstava i njihovog djelovanja na čovjeka i ostatak prirode. I dok neki od njih u simbolici traže prauzroke, a s njima i odgovore na suvremena i sivevremena pitanja; drugi u domaćim i stranim krajevima prepoznaju mitske prostore; Arkadiju, Itaku, otoke Kirke i Kalipse; ipak ih najveći broj sebe pronalazi u Odiseju koji, umoran, vapi za smirajem što dođe kad se lualica, bogatiji za spoznaju, vrati svome domu.

6. SAŽETAK / SUMMARY

Mediteran u hrvatskom putopisu od 1950. do 2000. godine

Ovaj se rad bavi mediteranskim primorjem u hrvatskim putopisima objavljenima između 1950. i 2000. godine. Načinjen je pregled stilskih izričaja dvadeset i sedam obrađenih putopisa, koji su zatim podijeljeni u srodne kategorije, za potrebe ovog rada nazvane: *pravi*, *impresionistički*, *esejistički*, *egzistencijalistički*, *ideološki obojeni* te *trivijalni* putopisi. Nadalje se prikazuju teme i motivi koji u najvećoj mjeri zaokupljaju autore koji putuju prostorom Mediterana, a među kojima, pored očekivanog govora o moru, maslinama i otočkom životu, prednjači razmišljanje o mitologiji. Ovim je radom utvrđeno kako se gotovo svaki obrađeni putopis osvrtao na grčku mitologiju, posebice na priče iz Homerove *Odiseje*.

Ključne riječi: Mediteran, hrvatski putopis, more, maslina, otočki život, mitologija, Odisej

Mediterranean in Croatian travelogue from 1950 to 2000

This paper presents the Mediterranean coast in Croatian travelogues published between 1950 and 2000. It gives an overview of twenty-seven processed travelogues and divides them into stylistic categories, for the purposes of this paper called: *true*, *impressionist*, *essayistic*, *existentialist*, *noticeably ideological* and *trivial* travelogues. It also presents the themes and motifs common to authors who travel through the Mediterranean area, and among which are, expectedly, the sea, olive trees and island life, and among it all, mythology. This paper establishes that nearly every processed travelogue referred to Greek mythology, especially to the stories found in Homer's *Odyssey*.

Keywords: Mediterranean, Croatian travelogue, sea, olive tree, island life, mythology, Odysseus

7. LITERATURA

- Batušić, Slavko. *Pejzaži i vedute: sabrani putopisi: 1923-1958*. Zagreb: Naprijed, 1959.
- Bazina, Mario. *Povratna karta: putopis: Sibir, Japan, Hong-Kong, Bangkok, Grčka*. Zagreb: Mladost, 1987.
- Božičević, Mato. *Putujemo Jadranom*. Zagreb: Znanje, 1965.
- Braudel, Fernand. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.: Sv.1*. Prevela Đurđa Šinko Depierris. Zagreb: Izdanja Antibarbarus, 1997.
- Damjanov Pintar, Lijerka. *Putovanja i ogovaranja: šest pasoša i jedna putovnica*. Zagreb: Znanje, 1996.
- Gamulin, Grgo. *Ilarijin smiješak*. Zagreb: Matica hrvatska, 1968.
- Govedić, Stanislav – Čaldarović, Ognjen. *Neptunova ostavština*. Zagreb: FS – Ingor, 1995.
- Horvat, Joža. *Besa: brodski dnevnik*. Zagreb: Mladost, 1988.
- Horvat, Vinko. *Pomorci*. Križevci: Florentina, 1997.
- Horvatić, Dubravko. *Hrvatska i druge zemlje: putopisi, zapisi, dojmovi*. Zagreb: vlastita naklada, 1984.
- Horvatić, Dubravko. *Hrvatski putopis od XVI. stoljeća do danas: antologijski izbor*. Zagreb: K. Krešimir, 2002.
- Ivaštinović, Jakov. *Hrvatskom uzduž i poprijeko*. Vinkovci: Privlačica, 1997.
- Knežević, Sanja. *Mediterranski tekst hrvatskoga pjesništva: postmodernističke poetike*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2013.
- Malnar, Željko – Bebek, Borna. *U potrazi za staklenim gradom*. Zagreb: vlastita naklada, 1986.
- Matvejević, Predrag. *Mediterranski brevijar*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1987.
- Matvejević, Predrag. *Mediterranski brevijar*. Zagreb: VBZ, 2007.
- Milačić, Božo. *Sunčane zemlje i bijele noći: zapisi s putovanja od Islanda do Sahare*. Zagreb: Stvarnost, 1976.
- Milišić, Milan. *Otoci*. Zagreb: Durieux, 1997.
- Pačić, Gorčin. *Moj put oko svijeta*. Split: vlastita naklada, 1997.
- Peić, Matko. *Ljubav na putu*. Zagreb: Globus, 1984.

- Peić, Matko. *Skitnje*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 2002.
- Podrug, Toma. *Prizori: Od otoka do otoka*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1991.
- Pulić, Nikola. *Krkom uzvodno*. Zagreb: K. Krešimir, 2000.
- Pulić, Nikola. *More i more*. Zagreb: Globus, 1987.
- Schmidt, Igor. *Helada*. Zagreb: Areagrafika, 1999.
- Selaković, Milan. *Rodinova katedrala: neka putnička udivljenja*. Zagreb: Znanje, 1984.
- Solar, Milivoj. *Teorija književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, 1977.
- Stopar, Vlado. *Tragom Odisejevih putovanja*. Zagreb: NIP, 1959.
- Šegedin, Petar. *Na putu*. Zagreb: Zora, 1953.
- Štambak, Dinko. *Talijanski puti*. Zagreb: Ex libris, 2015a.
- Štambak, Dinko. *Grčki puti ili Makljenov list*. Zagreb: Ex libris, 2015b.
- Telegram redakcija, 2018. <<https://www.telegram.hr/kultura/mediteranski-brevijar-nasa-je-naslavnija-knjiga-u-svijetu-i-nista-doma-se-nije-nametnula-kao-nacionalno-vazna-tema/>>. Pristupljeno 21. rujna 2020.
- Vereš, Saša. *Ahmed i Hanibal*. Zagreb: Matica hrvatska, 1968.
- Vereš, Saša. Izabrana djela; Nikola Pulić, Saša Vereš, Vojislav Kuzmanović/ *Pet stoljeća hrvatske književnosti: knj. 163*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984.